

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут
«Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему

**ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН: ШЛЯХ ВІД РЕЛІГІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДО
ОДНІЄЇ З ГОЛОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Виконав: здобувач вищої освіти
4 курсу групи ДМП-КТР21
спеціальності: 032 Історія та археологія
освітньої програми: Краєзнавчо-туристична
робота

_____/ Данило УС
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник:
_____/ Олег ТАВШУНСЬКИЙ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент:
_____/ Денис РУДНИК
(підпис) (ім'я та прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

Навчально-науковий інститут Українська інженерно-педагогічна академія
Кафедра краєзнавчо-туристичної роботи соціальних і гуманітарних наук
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітньо-професійна програма Краєзнавчо-туристична робота

ЗАТВЕРДЖУЮ
В. о. завідувачки кафедри
краєзнавчо-туристичної
роботи, соціальних і
гуманітарних наук

 Ірина ЩЕРБИНА
(підпис)

«14» квітня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувачу вищої освіти Данилі УСУ

1. Тема роботи: Тевтонський орден: шлях від релігійної організації до однієї з головних політичних сил східної Європи

затверджена наказом університету № 4801-5/925 від «11» квітня 2025 р.

2. Термін здачі закінченої роботи «30» травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи

Мета роботи – дослідити еволюцію Тевтонського ордену від релігійної спільноти до впливової держави у Східній Європі.

Об'єкт дослідження – Тевтонський орден як релігійно-військово-політичне утворення середньовіччя.

Предмет дослідження – трансформація ордену, його походи, управлінська система, зовнішня політика та причини занепаду.

4. Зміст роботи (перелік питань, які належить розробити):

Вступ

Розділ 1 ЗАСНУВАННЯ І ФОРМУВАННЯ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ: ВІД РИСТИЯНСЬКОГО ГОСПІТАЛЮ ДО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розділ 2 ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН – ВАЖЛИВА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СИЛА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розділ 3 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА І ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ

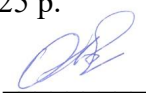
Розділ 4 ЗАНЕПАД ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ

Висновки

Список використаних джерел

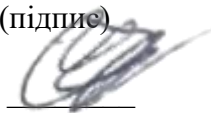
5. Дата видачі завдання «14» квітня 2025 р.

Керівник роботи

(підпис)

Олег ТАВШУНСЬКИЙ
(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв/ла до виконання

(підпис)

Данило УС
(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдання
1	Вступ	18.04.2025	
2	Розділ 1	26.04.2025	
3	Розділ 2	07.05.2025	
4	Розділ 3	19.05.2025	
5	Розділ 4	21.05.2025	
6	Висновки	23.05.2025	
7	Список використаних джерел	27.05.2025	
8	Оформлення випускної роботи та ілюстративного матеріалу	30.05.2025	

Здобувач вищої освіти

(підпис)

Данило УС

(ім'я, прізвище)

Керівник

Олег ТАВШУНСЬКИЙ

АНОТАЦІЯ

Ус Д.Д. *Тевтонський орден: шлях від релігійної організації до однієї з головних політичних сил Східної Європи* (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 75 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню еволюції Тевтонського ордену від благодійного християнського госпіталю до однієї з найвпливовіших політичних сил у Центрально-Східній Європі. Дослідження охоплює ключові етапи становлення, адміністративну й військову структуру Ордену, його зовнішньополітичні зв'язки, зокрема з Папським престолом і Галицько-Волинським князівством. Увагу приділено причинам секуляризації Ордену у 1525 році. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел із 50 найменувань.

Ключові слова: Тевтонський орден, хрестові походи, Східна Європа, Папський престол, військово-релігійна держава.

ABSTRACT

Us D.D. *The Teutonic Order: From Religious Organization to One of the Leading Political Powers in Eastern Europe* (Bachelor's thesis). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 75 p. (manuscript).

The bachelor's thesis explores the transformation of the Teutonic Order from a charitable Christian hospital into one of the most influential political powers in Central and Eastern Europe. The study covers the Order's origins, administrative and military organization, foreign policy ties – especially with the Papacy and the Principality of Galicia–Volhynia – and the reasons for its secularization in 1525. The work consists of an introduction, four chapters, conclusions, and a list of 50 sources. No illustrations or tables are included. Key words: Teutonic Order, crusades, Eastern Europe, Papacy, religious-military state.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ЗАСНУВАННЯ І ФОРМУВАННЯ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ: ВІД ХРИСТІЯНСЬКОГО ГОСПІТАЛЮ ДО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	14
1.1. Заснування ордену та вплив Третього хрестового походу на його становлення	14
1.2. Релігійні основи, організація діяльності	17
1.3. Взаємодія Тевтонського ордену з Папським престолом та його політична стратегія	20
РОЗДІЛ 2. ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН – ВАЖЛИВА ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНА СИЛА СХІДНОЇ ЄВРОПИ	23
2.1. Перенесення Тевтонського ордену в Європу	23
2.2. Централізація влади і мілітаризація	28
2.3. Війни із сусідніми країнами	31
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА І ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ	36
3.1. Адміністративний устрій	36
3.2. Економіка держави	40
3.3. Політична дипломатія	47
РОЗДІЛ 4. ЗАНЕПАД ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ	51
4.1. Реформація Ордену, відхід від католицизму	51
4.2. Занепад Ордену, перетворення в Герцогство Пруссія (1525 р.)	56
4.3. Аналіз причин занепаду Тевтонської держави	599
ВИСНОВКИ	644
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

У дипломній роботі досліджується питання щодо створення і діяльності Тевтонського ордену, який був одним з найвизначніших утворень середньовічної Європи. Інакше його ще називають Пруським орденем. Залежно від історичного періоду, країни та контексту орден має ще такі назви: «Німецький орден», «Орден братів німецького Дому Святої Марії в Єрусалимі», «Німецький лицарський орден», «Орден німецьких лордів», «Орден німецьких лицарів», «Лицарі Марії», «Лорди в білих накидках», а також «Тевтонські лицарі», «Пруський орден», «Лицарі Хреста з Чорним мечем» та ін. [26].

Актуальність теми. Спочатку Тевтонський орден був релігійною організацією, але з часом став потужною військово-політичною силою і великою державою. У XIII–XV століттях Орден значно розширив свої володіння в Пруссії, Лівонії та на землях балтійських народів. Це призвело до змін політичної карти Європи. Захоплюючи нові землі, підкорюючи нові народи, Орден встановлював контроль над ними. Тевтонці будували на них фортеці, сприяли переселенню німецьких колоністів. Завоювання виправдовувалися релігійними цілями – наверненням язичників у християнство. Держава Тевтонського ордену мала багато спільного з ранніми європейськими імперіями.

Орден брав участь у хрестових походах, а також відіграв значну роль у християнізації Східної Європи та поширенні західноєвропейських звичаїв на її теренах [35].

Влада була централізованою – керівництво Ордену приймало всі важливі рішення, а території поділялися на окремі округи з чіткою адміністрацією. Орден тісно співпрацював із Ганзейським союзом, контролюючи торгові шляхи. Ці процеси, з одного боку, сприяли європеїзації зазначеного регіону, а з іншого, викликали опір місцевих народів. На шляху Ордену постали сильні противники – Литва, Польща та Русь. Фатальною подією для Ордену стала Грюнвальдська битва 1410 р., після якої він почав

занепадати. У XVI столітті він втратив свої землі і його вплив на політику Європи суттєво зменшився.

Дослідження діяльності Тевтонського ордену допомагає краще зрозуміти, як у середньовіччі формувалися держави, відбувалися війни та змінювалися кордони, проходила християнізація язичницьких країн. Ця тема важлива, тому що багато подій того часу вплинули на подальшу історію Східної Європи, зокрема й України.

Об'єкт дослідження – Тевтонський орден як унікальне утворення середньовічної Європи, що поєднувало релігійну, військову та державну владу, розширюючи свої володіння у Східній Європі в XIII–XVI століттях, змінюючи політичну карту регіону.

Предмет дослідження – процеси трансформації Тевтонського ордену від релігійного братства до держави, його військові походи, адміністративні реформи, економічна політика, дипломатичні зв'язки та причини занепаду.

Мета дослідження – проаналізувати еволюцію Тевтонського ордену від релігійної організації до військово-політичної держави, оцінити його роль у зміні політичної карти Східної Європи та вплив на розвиток підкорених територій.

Завдання дослідження. Визначити передумови створення Тевтонського ордену та його початкові цілі. Проаналізувати процес трансформації Ордену в державу у XIII–XV століттях. Дослідити територіальну експансію ордену та методи управління підкореними землями. Оцінити дипломатичні зв'язки ордену з європейськими державами та церквою. Встановити причини занепаду ордену та його вплив на Східну Європу, зокрема Україну.

Метод дослідження. У роботі використано історичний метод для аналізу етапів розвитку ордену. А саме: відстеження етапів перетворення Тевтонського ордену від релігійного братства до могутнього військово-політичного утворення, до сильної держави. Дослідження процесу територіального розширення Ордену та взаємовідносини із сусідніми державами.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від заснування Ордену в 1190 році до його секуляризації в 1525 р., з основним акцентом на XIII–XV століття – час найбільшого розквіту.

Географічні межі охоплюють Святу Землю (заснування Ордену), Центральну Європу (Німеччина, Австрія, Угорщина) та Східну Європу (Пруссія, Лівонія, Польща, Литва, частково Русь), де орден розширював свої володіння й впливав на політичні процеси.

Джерела та історіографія.

Список джерел та літератури нараховує 50 позицій, в роботі були використані різні типи історичних матеріалів: хроніки, офіційні документи, наукові публікації, енциклопедичні статті та електронні платформи. Особливу увагу було приділено оригінальним свідченням епохи, перекладеним текстам і сучасним редакціям історичних документів. У процесі збору матеріалів активно використовувалися електронні бібліотеки та енциклопедії (як початкове джерело для базових фактів). Водночас виникали певні складнощі з доступом до деяких наукових публікацій, особливо закордонних авторів, які розміщені на платних ресурсах. Також певні труднощі становили джерела, що не мали вичерпного бібліографічного оформлення. Через це доводилося додатково перевіряти факти за допомогою кількох паралельних джерел. Окрему увагу було приділено аналізу булл Пап, матеріалам, які описують завоювання й організацію Ордену в Балтії. Водночас виникали складнощі з точним датуванням подій у різних джерелах. Частина ресурсів була доступна лише в урізаному вигляді, що потребувало перехресної перевірки даних.

Книга Яна Длугоша "Грюнвальдська битва" [45] є важливим джерелом щодо поразки ордену 1410 року. Автор був сучасником подій, однак текст містить виразну симпатію до польської сторони. Документи булл Папи Римського, як-от "Золотая булла Фридриха II" [18] та матеріали про Тевтонський орден [35], ілюструють зовнішньополітичну активність ордену, його легітимацію Святою Римською імперією й папством.

Ключовими стали дослідження М. Грушевського, В. Орлика, Т. Горбача, Вільяма Урбана, О. Петрика та ін. Цінною виявилася інформація із електронних енциклопедій, історичних порталів, що дозволила прослідкувати послідовність конфліктів та адміністративну еволюцію Ордену від його заснування до розквіту.

Водночас виникали певні труднощі – частина джерел надавала суперечливу інформацію про битви (наприклад, щодо втрат у Грюнвальдській битві). Цінними виявилися також електронні публікації, зокрема академічна праця Dane Munro "The Teutonic Order" [46], яка узагальнює роль Ордену в історії Центральної Європи. У роботі представлено хронологічний огляд розвитку Тевтонського ордену, його адміністративну структуру, політичну роль і вплив на релігійні процеси.

Військову стратегію й перебіг битв висвітлено в ряді робіт: "Велика війна (1409-1411)" [1], стаття Войтовича про політику Галицько-Волинського князівства [4], матеріал "Грюнвальдська битва 1410 року" [10], "Перший Торунський мир" [29], а також англomовна стаття з Wikipedia [48]. Вони допомагають детально розглянути військову тактику, рівень технологій і причини поразок у ключових битвах. Економічний устрій та роль природних ресурсів у фінансуванні ордену висвітлюються у джерелах, зокрема у статті Ю. Мицавки про Кревську унію [25], книзі Вільяма Урбана "Тевтонский орден" [41], а також статті Gregory Leighton про створення орденської держави [47]. Багато інформації про Орден висвітлено через відеоматеріал Олександра Петрика "Тевтонський орден" [30], "Короткий історичний нарис" про орден [37], статтю "Тевтонський орден проти ісламського світу" [38], а також наукову публікацію Xiao Hongde, Trieu Thi My про секуляризацію ордену [50].

Енциклопедичні матеріали, наприклад, "Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона" [43], використовувалися для уточнення фактів, хронології й географії. Водночас вони вимагають обережного застосування

через можливу фрагментарність та відсутність наукової рецензії, як деякі статті з Wikipedia.

Під час аналізу джерел виникло кілька проблем. Частина матеріалів іншомовна, тому використовувалися переклади. Але загалом аналіз використаних джерел дозволив створити цілісну картину історії Тевтонського ордену – від його заснування до занепаду та трансформації.

Особливо цінними з історіографічної точки зору були наступні роботи. В монографії Дмитра Забзалюка «Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір» Тевтонський орден характеризується як католицький військово-релігійний інститут, заснований у 1190 р., що відігравав ключову роль у хрестових походах і християнізації Пруссії та Лівонії в XIII-XIV століттях. Орден створив централізовану державу в Пруссії з розвиненою правовою системою, але втратив політичну вагу після Грюнвальдської битви 1410 р. та Торунського миру 1466 року [16].

Л. В. Войтович у праці «Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства» аналізує питання військово-політичного і торговельно-економічного союзу між Галицько-Волинським князівством і Тевтонським орденом протягом XIII-XIV ст. Угоди, укладені між ними ще з часів правління Романа Мстиславовича, потім Данила, Лева і т. д. Торговельні контакти сприяли відновленню «бурштинового шляху». Також згадує про угоду з Андрієм II, передання князем Конрадом замку в Нешаві та Хелмської землі, сутичку Данила Романовича з добжинськими рицарями під Дорогочином та ін. [4].

Дослідник Тимур Горбач у своїх працях розглядає питання слов'яно-німецьких стосунків між країнами в добу Середньовіччя, польсько-орденське протистояння в XIV – початку XV ст. Згадує, зокрема, про конфлікт з Польським королівством, спровокований анексією Орденем Східного Помор'я. Спочатку – спільні дії проти прусів – потім участь польського рицарства в орденських «райзах» на литву та ін. [7; 8].

У дослідженнях Михайла Грушевського «Історія України-Руси» Тевтонський орден згадується у контексті зовнішньої політики Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського, зокрема в Томі 3 (дипломатія Данила Галицького), Томі 4 (Грюнвальдська битва 1410 року та боротьба з хрестоносцями) і Томі 5 (васальна залежність ордену від Польщі після Торунського миру 1466 року). Орден не є центральною темою, але його роль висвітлюється через торговельні, військові та релігійні контакти з руськими землями [9].

В унікальному дослідженні Вільяма Урбана «Тевтонський орден» найбільш повно представлена майже трьохсотрічна історія ордену – від його заснування до занепаду. Війна у Святій землі – і хрестові походи в Лівонії, територіальні зіткнення з Польщею – та хрещення Литви, битва при Танненберзі – та кінець. Такі віхи історії Ордену, літопис його перемог та поразок [41].

У статті Наталії Подаляк «Протистояння Ганзи зростанню торгової конкуренції в XV ст.» Тевтонський орден згадується як важливий економічний і політичний фактор у Пруссії XV століття, що впливав на торгівлю Ганзи, а також про конкуренцію в торгівлі, його занепад після Торунського миру 1466 року, що послабив ганзейські міста тощо [31].

Орлик В. М. – автор та співавтор понад 200 наукових та навчально-методичних праць, у тому числі ряду монографій, збірників документів та архівознавчих видань. У своїх працях, зокрема, підкреслює, що Тевтонський орден відіграв ключову роль у торговельних і військових зв'язках із руськими землями Великого князівства Литовського, про що свідчать знахідки його монет. Ці нумізматичні дані підтверджують інтеграцію руських земель у балтійську економічну систему, посередником у якій був Орден [27; 28].

У статті Модеста Чорного «Галицькі землі у контексті східної політики Тевтонського ордену та антиосманських хрестових походів XV ст.» Тевтонський орден розглядається як учасник східноєвропейської політики,

що після занепаду внаслідок Грюнвальдської битви та Торунського миру брав обмежену участь в антиосманських хрестових походах, співпрацюючи з Польщею та Угорщиною. Орден мав дипломатичні контакти з галицькими землями, але його вплив на регіон був незначним через послаблення політичної та військової сили [26].

У книзі Віктора Ідзьо «Руське Королівство та Тевтонський Орден: політичні, економічні та релігійні взаємовідносини у XIII – XIV століттях» Тевтонський орден аналізується як ключовий учасник політичних, економічних і релігійних процесів у Східній Європі, з акцентом на його взаємодію з Галицько-Волинським князівством (Руським Королівством). Орден у XIII–XIV століттях був важливим гравцем у регіональній політиці, зокрема через його експансію в Пруссії та Лівонії. У книзі описуються дипломатичні контакти між орденем і Галицько-Волинським князівством, особливо за правління Данила Галицького, який шукав союзників проти монгольської загрози тощо [19].

У статті Миколи Котляра Тевтонський орден описано як католицький військово-релігійний орден, що в XIII-XV століттях контролював Пруссію, торгував із руськими землями та контактував із Галицько-Волинським князівством. Його вплив зменшився після Грюнвальдської битви 1410 р. та Торунського миру 1466 р. Орден мав обмежений вплив на українські землі через релігійні розбіжності [20; 21].

Загалом використаного масиву джерел та літератури достатньо для досягнення поставленої в дослідженні мети, а його *наукова новизна* полягає у комплексному аналізі трансформації Тевтонського ордену як феномену, що поєднав релігійну, військову та державну структури в умовах середньовічної Східної Європи. Робота висвітлює малодосліджені аспекти дипломатичних зв'язків ордену з Галицько-Волинським князівством, а також містить оцінку адміністративних та економічних механізмів, що забезпечили тривале функціонування орденської держави. Уперше акцентовано увагу на впливі

Тевтонського ордену на політичну карту регіону з урахуванням українського контексту.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження в навчальному процесі з історії середньовічної Європи, підготовці науково-популярних матеріалів, формуванні міждисциплінарних курсів з історії міжнародних відносин, релігії та державного управління. Матеріали можуть бути корисними для музеїв, культурно-освітніх проєктів і студентських історичних клубів, що вивчають хрестові походи, рицарські ордени та політику Центрально-Східної Європи.

Структура роботи складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. ЗАСНУВАННЯ І ФОРМУВАННЯ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ: ВІД ХРИСТІЯНСЬКОГО ГОСПІТАЛЮ ДО ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

1.1. Заснування ордену та вплив Третього хрестового походу на його становлення

Тевтонський орден виник завдяки хрестовим походам – війнам, які католицька церква оголосила в Середньовіччі, щоб повернути Святу Землю християнам. Ці походи почалися, коли європейці з хрестами на одязі вирушали визволяти Єрусалим і Гроб Господній від мусульман [13].

Ідея таких війн не з'явилася раптово: її довго виношували далекоглядні папи й палкі віруючі, які мріяли захистити святі місця й повернути невірних. Усе стало реальністю в листопаді 1095 року, коли Папа Урбан II виступив із проповіддю на соборі в Клермоні, у Франції. Він закликав лицарів і простих людей узяти зброю, щоб повернути Єрусалим, обіцяючи прощення гріхів і благословення від Бога.

Натовп відгукнувся криками "Так хоче Бог!", і незабаром тисячі людей вирушили на схід. Хрестоносці під час першого походу вірили в те, що вони вирушають на святу місію. Для них навіть поразка, страждання чи смерть були благословенними та бажаними не менше, ніж перемоги й тріумфи. Вони поспішали до землі, де Ісус Христос зійшов із небес, щоб стати людиною, навчав, зцілював хворих, утішав страждених і воскресав мертвих, і ніс власний Хрест на Голгофу, щоб принести Себе в жертву заради спасіння людства [39].

Перший хрестовий похід (1096-1099) завершився перемогою: у 1099 р. хрестоносці захопили Єрусалим і заснували там чотири держави, які називали Утремер – «земля за морем». Це були Єрусалимське королівство, Едеське графство, Антіохійське князівство й Триполійське графство.

Найсильнішим стало Єрусалимське королівство, яке простягалося від Палестини до земель за річкою Йордан.

Першим королем обрали Балдуїна I, який правив із 1100 року. Ця держава проіснувала майже два століття, до 1291 року, тримаючись завдяки допомозі Європи й лицарських орденів. Для хрестоносців це була не просто війна: вони вірили, що йдуть на святую місію до землі, де Ісус Христос народився, навчав людей, зцілював хворих і віддав життя на хресті заради спасіння. Навіть поразки й страждання вважалися благословенням, адже це був шлях до Бога [13,16, 48].

Такі війни створили умови для появи духовно-лицарських орденів – незвичайних груп, які поєднували чернече життя з війною. Лицарі, які зазвичай просто воювали, у хрестових походах ставали релігійними воїнами. Вони вірили, що боротьба за віру – найкращий спосіб очиститися від гріхів [15].

Дослідник Санніков С. В. писав: «Духовно-лицарські ордени стали унікальним явищем Середньовіччя. Вони становили собою несумісне на перший погляд поєднання чернецтва й лицарства й виникали в часи хрестових походів, у яких брали участь деякі абати з військовим ополченням і прапором свого монастиря. Для правильного розуміння цього явища варто вважати, що лицарство, будучи по своїй суті військовим станом, у хрестових походах брало участь як релігійна група, що має святі цілі: навернення невірних, паломництво до Святих місць або, принаймні, охорону прочан і, що найважливіше, – лицарство вважалося найбільш вірним засобом прощення всіх гріхів» [34].

Слід зазначити, що хрестові походи, попри релігійне забарвлення, здебільшого були інструментом загарбання. Ім'я Христа використовували для виправдання насильства, воєн та колонізації, що суперечило самим християнським принципам.

Найвідомішими стали тамплієри, які зосередилися на битвах, і госпітальєри, які дбали про хворих і подорожніх. Тевтонський орден з'явився пізніше й почався скромніше, але згодом став не менш впливовим [35].

Його передісторія почалася на Святій Землі ще між 1120 і 1128 роками, коли німецькі паломники й лицарі побудували невелику лікарню біля Єрусалиму. Вони хотіли допомагати хрестоносцям, які приходили поранені чи хворі після боїв. Ця лікарня не пов'язана напряму з Орденем, але стала першим кроком, передвісником майбутнього ордену.

Під час Другого хрестового походу мусульманський полководець Саладін, султан Єгипту й Сирії, захопив Єрусалим. Хрестоносці зазнали поразки, а лікарню зруйнували. Німцям довелося шукати нове місце, щоб продовжити свою справу [35, 38, 39].

Це сталося в 1190 році, під час Третього хрестового походу, коли європейці воювали за фортецю Акра. Після її взяття німці знову взялися будувати госпіталь – і це був справжній початок Тевтонського ордену.

Існують різні думки про те, як усе почалося. Одні кажуть, що купці з німецьких міст Любека й Бремена поставили намети, щоб лікувати поранених. Інші вважають, що це зробили польський лікар Криштоф Юрцев і купець Лореаф, які разом організували допомогу [30, 46].

Найпоширеніша версія – що герцог Фрідріх Швабський усе влаштував 19 листопада 1190 року, доручивши капелану Конраду керувати. Хтось стверджує, що це був простий польовий намет, який швидко зшили, а хтось – що його будували з каменю, взятого від зруйнованої фортеці. Усі ці історії сходяться на тому, що біля Акри з'явився госпіталь, який став серцем майбутнього Тевтонського ордену [46].

У 1198 р. цей госпіталь отримав офіційний статус. Папа Інокентій III і імператор Генріх VI, син Фрідріха Барбаросси, підтримали німців, зробивши їх духовно-військовим орденем. Він дав їм статут тамплієрів і білий плащ із чорним хрестом – символ, який потім став відомим. Орден назвали Тевтонським орденем Дому Святої Діви Ієрусалимської.

Спочатку вони зосередилися на допомозі хворим і пораненим, але згодом почали брати участь у боях [13, 16, 18]. На Святій Землі тевтонці охороняли християнські землі, підтримували хрестоносців і дбали про паломників, які йшли до святих місць. Та з часом, коли становище на Сході погіршилося, їхня доля привела до Європи [16, 47].

Заснування ордену в умовах хрестових походів визначило його релігійну й організаційну основу, яка стала ключовою для подальшого розвитку.

1.2. Релігійні основи, організація діяльності

Тевтонський орден із самого початку базувався на релігійних принципах і чіткій організації. Він поєднував віру, війну й милосердя, що визначало його діяльність і структуру на Святій Землі [35].

Релігійні основи. Орден був частиною католицької церкви й підкорявся Папі Римському. Його головна мета – служити Богу через боротьбу з "невірними" й турботу про хворих. Усі члени складали обітницькі бідності, цнотливості й послуху, обіцяючи жити скромно, без сім'ї й підкорятися начальству до самої смерті.

Статут тевтонців був скопійований зі статуту тамплієрів і госпітальєрів, а також на основі правил Святого Августина, де ставилися такі умови: рицарі ордену повинні були відмовитися від особистого майна, дати обітницю безшлюбності (обов'язковий целібат) для всіх членів ордену. А також абсолютна дисципліна – повна покора магістру та керівникам ордену. Військовий обов'язок – участь у воєнних походах і захист християнських територій. Милосердя, благодійність – опіка над знедоленими та хворими [28, 34].

Релігійна ідеологія Ордену формувалася під впливом хрестоносного руху. Булла Папи Інокентія III від 1199 року офіційно затвердила Орден як релігійну організацію, а згодом Гонорій III у 1216 році прирівняв його

походи до хрестових походів, що додавало духовного стимулу для залучення нових членів [16].

Орден бачив себе "воїнами Христа", що виправдовувало насильство проти язичників і мусульман як священний обов'язок. Щоденні богослужіння, які включали спів псалмів і читання Святого Письма, проводилися в каплицях замків, таких як Акра чи пізніше Марієнбург, і слугували для підтримки морального духу [2].

Символіка відігравала важливу роль: чорний хрест на білому тлі асоціювався з хрестоносцями, а зображення Діви Марії на печатках підкреслювало покровительство Богородиці [37].

Усі члени Ордену мали дотримуватися статуту. Важливу роль відігравали регулярні молитовні зібрання, військова підготовка і сувора регламентація життя у замках.

Перед вступом новачка питали: "Чи не клявся ти іншому ордену? Чи не заручений? Чи не хворий? Чи немає боргів?". Якщо він приховував правду, його могли вигнати. Клятва звучала так: "Я обіцяю берегти чистоту, бідність і слухняність перед Богом, святою Марією й тобою, магістром".

Ці правила взяли від тамплієрів і госпітальєрів, додавши милосердя – допомогу паломникам і знедоленим. Після цього новий член складав клятву, яка була не лише актом духовного зобов'язання, а й юридичним договором із магістром:

«Я обіцяю зберігати цноту свого тіла, і бідність, і смирення перед Богом, святою Марією, і перед тобою, магістре Тевтонського ордену, і перед твоїми наступниками, згідно з правилами і звичаями Ордену я обіцяю послух до самої смерті» [37].

Покарання за порушення обітниць варіювалися від посту й молитов до ув'язнення в монастирських келіях чи навіть вигнання з ордену, якщо провина була тяжкою, наприклад, дезертирство чи крадіжка [37].

Девіз ордену: «Helfen – Wehren – Heilen» – "Допомагати, захищати, лікувати" – показував, що віра й дія йшли разом (34).

На печатці Ордену зображена втеча Святої Родини до Єгипту [37].

Організація діяльності. На Святій Землі Орден дбав про хворих і воював. Лицарі охороняли дороги для паломників до Єрусалиму й билися з мусульманами, а священики молилися й лікували.

Усе життя в Ордені було суворим: щоденні молитви, військові тренування й правила. Одяг був простий: біла туніка й синій плащ із чорним хрестом, затверджений Папою. Спочатку орден заробляв на пожертвах від паломників, яким допомагав, але з часом почав отримувати гроші й землі за участь у війнах для європейських правителів [37, 48, 41, 46]. Це дало йому силу для майбутнього зростання.

Організація діяльності Ордену на Святій Землі спиралася на мережу укріплених госпіталів, які поєднували функції медичних центрів і фортець. У 1190-х роках тевтонці звели госпіталь в Акрі, який став їхньою головною базою до падіння міста в 1291 році.

Ці споруди фінансувалися за рахунок підтримки європейських монархів, зокрема Фрідріха II, який у 1229 році, після Шостого хрестового походу, надав Ордену привілеї й землі в обмін на військову службу [41].

Після втрати Святої Землі Орден переніс свою діяльність до Європи, де адаптувався до нових умов. У Пруссії тевтонці почали будувати замки, такі як Кенігсберг чи Торн, які слугували осередками християнізації й управління [41].

Щоденний розпорядок був чітко регламентований: молитви перемежовувалися з тренуваннями, під час яких лицарі відпрацьовували бій на мечях і верхову їзду, а служителі займалися ремонтом зброї чи підготовкою припасів.

Орден також мав систему звітності: комтури звітували перед магістром про стан справ у своїх округах – кількість хворих, яким допомогли, і результати воєнних операцій.

Участь у війнах приносила не лише землі, а й політичний вплив: наприклад, угода з угорським королем Андрашем (Андрієм) II у 1211 році

дала Ордену тимчасовий контроль над Трансильванією, хоча згодом його звідти вигнали через конфлікт із місцевою знаттю [17, 30, 35, 41]. Ця здатність адаптуватися до різних умов стала ключем до виживання Ордену після падіння хрестоносних держав на Сході.

Економічні основи діяльності. Орден отримував кошти за участь у військових кампаніях на запрошення європейських правителів, що часто винагороджувалося як грошима, так і землями.

Додатковим джерелом доходів були госпітальні послуги для паломників, які приносили пожертви у відповідь на отриману допомогу.

Згодом Орден активно розвивав власне господарство, заробляючи на сільському господарстві, ремеслах, торгівлі і митних зборах з підконтрольних територій. Завдяки цим джерелам доходів Тевтонський орден зміг швидко зміцнити свої економічні позиції та закласти підґрунтя для подальшої політичної і військової могутності [22, 27, 46].

У Пруссії він запровадив німецьке землеволодіння, роздаючи землі колоністам за умови сплати податків. У 1230-х роках угода з Конрадом Мазовецьким дала Хелмінську землю, що стало початком економічної експансії. Орден монополізував торгівлю бурштином і сіллю: у XIII столітті з Кенігсберга вивозили десятки тонн бурштину до Любека.

Ці доходи дозволяли утримувати армію, будувати замки й госпіталі. У Лівонії Орден збирав мито з торгових шляхів до Новгороду, що додавало стабільності його фінансам. Завдяки цьому тевтонці зміцнили свої позиції як релігійна й економічна сила [27, 41, 46, 47].

1.3. Взаємодія Тевтонського ордену з Папським престолом та його політична стратегія

Від моменту заснування Тевтонський Орден підтримував тісні стосунки з Папським престолом, що суттєво впливало на його розвиток і політичну діяльність. Як релігійно-лицарська організація Орден підпорядковувався безпосередньо Папі Римському. Це забезпечувало йому

духовну підтримку і дозволяло діяти незалежно від місцевих світських володарів.

На початку Тевтонський орден забезпечував своє існування завдяки кільком основним джерелам доходів. Основну частину фінансування становили щедрі пожертви від європейських монархів, феодалів і багатих паломників. Це могли бути як грошові внески, так і земельні володіння, будівлі, міста, села, а також доходи від них.

Важливу роль відігравала підтримка Папського престолу. Привілеї від Папи Римського давали ордену можливість отримувати частину церковних доходів, а також індульгенції, за які віряни жертвували кошти [16, 35, 41, 49].

Щодо дипломатичних стосунків, то Орден, завдяки тісним зв'язкам з Папським престолом, мав вплив на політичні процеси в Європі. Він мав підтримку Папи у хрестових походах проти язичників у Прибалтиці, на Близькому Сході, які здійснювалися під лозунгом священної місії, що сприяло християнізації язичницьких народів і зміцненню влади католицької церкви у Східній Європі [16]. За це Орден отримував фінансову підтримку, привілеї та дипломатичний захист.

Орден неодноразово звертався до Папи за захистом своїх прав, якщо виникали конфлікти із сусідніми державами – Польщею, Литвою, Руссю. Папа виступав арбітром, і це давало Ордену можливість зберігати свої позиції й уникати відкритих військових поразок [18, 41, 48].

До того ж Орден укладав союзи із світськими правителями, виступав як посередник у конфліктах між державами та активно розширював свій політичний вплив за межами своїх територій [35]. Така підтримка робила орден важливим політичним гравцем на міжнародній арені.

Також Орден отримував папські булли, які закріплювали його права на завоювані території. Наприклад, булла «Sacrosancta Romana Ecclesia» (1226 р.) Папи Гонорія III підтвердила автономію ордену. «Золота булла Ріміні», видана імператором Фрідріхом II у березні 1226 р., надавала Тевтонському ордену право завоювати Пруссію та керувати нею.

Цей указ легітимізував територіальну експансію Ордену, надавши їм імперську владу над усіма підкореними ними землями, включно з Хелмською землею, яку вони вже використовували як базу для своєї кампанії проти старих прусів.

Незважаючи на те, що Орден залишався під номінальним папським суверенітетом, Золота булла гарантувала йому значну автономію. Цей привілей був наданий у вирішальний час, після вигнання лицарів з Угорщини в 1225 р. Він забезпечив як правовий захист, так й імперську підтримку їхньої нової місії в Балтійському регіоні [17, 18].

З цією підтримкою тевтонські лицарі розпочали прусський хрестовий похід, зміцнивши свою владу в чернечій державі. Указ ознаменував початок трансформації Ордену з військової сили, яка підтримувала Хрестові походи у Святій Землі, до територіальної влади з довгостроковою присутністю в Північній Європі.

РОЗДІЛ 2. ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН – ВАЖЛИВА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СИЛА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Перенесення Тевтонського ордену в Європу

Тевтонський орден, заснований у Святій Землі, перебрався до Європи, коли становище хрестоносців у Палестині стало нестабільним. У XIII столітті він почав завойовувати нові землі, зосередившись на Пруссії, де створив міцну державу, що вплинула на політичний розвиток Східної Європи [35].

Причини перенесення. До початку XIII століття хрестоносці втрачали контроль над Святою Землею. Падіння Єрусалима в 1187 році в руки Саладіна стало першим ударом, а Четвертий хрестовий похід (1202-1204), який завершився розграбуванням Константинополя замість боротьби з мусульманами, підірвав ідею хрестових походів.

Орден, створений у 1190 році для захисту паломників і боротьби з ворогами християнства, опинився в скруті: війни на Сході виснажували ресурси, а підтримка місцевих королів слабшала.

У цей час у Європі Папа Римський шукав нові фронти для боротьби з язичниками, обіцяючи лицарям ті ж духовні нагороди, що й за Палестину. У 1211 році Інокентій III закликав до хрестового походу проти прусів, а в 1216 році Гонорій III офіційно прирівняв ці війни до східних походів, давши Ордену новий напрямок [16, 38].

Великий магістр Герман фон Зальца, який очолив Орден у 1209 році, побачив у цьому шанс. У Палестині тевтонці залежали від короля Єрусалимського й великих орденів, таких як тамплієри, але в Європі вони могли стати самостійною силою.

Пруссія – земля язичницьких племен без сильної центральної влади – була ідеальною для завоювання. Герман використав свої зв'язки з імператором Фрідріхом II і Папою, щоб забезпечити ордену підтримку. Він домовився з угорським королем Андрашем II про землі в Трансильванії (Бурценланд), але через конфлікт із місцевою знаттю тевтонців вигнали в

1225 році. Цей досвід підштовхнув Германа шукати стабільнішого місця в Пруссії.

Переломним моментом стало звернення польського князя Конрада Мазовецького. Пруси – балтійські племена – регулярно нападали на його землі, руйнуючи села, забираючи худобу й полонених.

У 1217 році Конрад зазнав поразки від пруссів під Кульмом (Хелмно). Зрозумівши, що самотужки не впорається, він звернувся до Папи Гонорія III, який оголосив хрестовий похід проти язичників.

У 1225 році Конрад запросив Тевтонський орден, запропонувавши міста Кульм і Добрин та всі землі, які вони відвоюють. Герман фон Зальца оцінив пропозицію: у Палестині Орден був лише помічником, а тут міг стати господарем.

У 1226 році імператор Фрідріх II видав Золоту буллу Ріміні, яка легітимізувала завоювання Пруссії під імперським покровительством без податків імперії чи Польщі. Папа підтвердив це буллою 1226 року, узаконивши їхню місію.

Завоювання Пруссії. У 1230 році папа Григорій IX видав буллу, що давала Тевтонському Ордену право хрещення прусів і закріплення за собою всіх завойованих земель, які потім формально переходили під контроль та опіку папського престолу [16, 33]. Того ж року розпочалися активні бойові дії. Магістр надіслав до Мазовії авангард зброєносців. Оволодівши замком Фогельзанг, лицарі, не зустрівши серйозного опору, організували невеликий рейд на язичників, які мешкали на іншому березі Вісли. Цього ж року до вже відбудованого замку прибули підкріплення на чолі з Германом фон Балком. У Пруссію були надіслані дуже обмежені сили, оскільки основні орденські війська були задіяні в операціях у Малій Азії та Вірменії [33, 41, 46].

У 1230-х роках тевтонці розгорнули великий похід, спираючись на німецьких і польських хрестоносців. Вони будували дерев'яні фортеці вздовж Вісли – Торн (Торунь), Нессе, Рехден – і залишали там гарнізони.

Пруси чинили відчайдушний опір, але Орден відповідав каральними рейдами [41, 33].

У 1230-ті роки тевтонці захопили замок Рогов у Помезанії, заснувавши Кульм – перше велике місто. Навколо нього оселялися німці зі Священної Римської імперії, яких орден кликав обіцянками землі, захисту й звільнення від податків [41, 46, 33].

Завоювання тривали з 1230 до 1283 року. Тевтонці знищували пруських вождів, а населення або вбивали, або хрестили силою [41, 46, 33].

У 1238-1240 роках Тевтонський орден воював із пруськими племенами вармійців, бартів і наттангів. В одному з боїв вармійці розгромили загін хрестоносців, який грабував околиці їхньої фортеці. У відповідь магістр ордену надіслав велике військо, яке за допомогою зрадника Кодруна захопило фортецю, перейменовану в 1239 році на Балгу. Вождь вармійців Піопсо невдало намагався відбити замок. До середини 1250-х орден підкорив західних прусів і рушив на схід, де зіткнувся з самбійцями. У 1252 році комтур Христбурга Генріх Штанге загинув у бою, коли самбійці розгромили тевтонців.

Для нового хрестового походу Папа та магістр Поппо фон Остерна зібрали 60 000 воїнів, включно з королем Чехії Пршемислом Отакаром II, маркграфом Бранденбурга Оттоном III та іншими. У битві біля замку Рудів хрестоносці перемогли самбійців, які здалися і прийняли хрещення. До січня 1255 року Самбія була завойована, а хрестоносці заснували фортеці Кенігсберг, Браневе та Вілов. У Натангії орден розгромив плем'я наттангів, убивши їхнього вождя Годдука.

У 1259–1260 роках жемайти завдали поразок Лівонському ордену при Скуодасі та Дурбе, що надихнуло прусів на повстання 1260 року. У 1261 році хрестоносці програли битву при Покарвісі, а більшість їхніх замків були зруйновані. Лише з 1265 року, за підтримки європейських правителів, орден почав придушувати бунт, завершивши його до 1272 року.

Повстання призвело до закріпачення прусів, втрати ними прав і масових втеч до Литви чи ятвягів. Племінні вожді стали васалами ордену, а зруйновані замки були відбудовані та укріплені [33, 41].

У 1243 році Папський легат Вільгельм Моденський поділив її на чотири єпископства – Кульм, Помезанію, Ермланд (Вармія) і Замланд [16, 41]. Орден забрав дві третини кожної території, лишивши церкві третину, але контролював податки й суди. У 1255 році заснували Кенігсберг, який став форпостом на сході [33, 36].

Паралельно з Пруссією Орден шукав інші землі. У 1234 році приєднали Добжинський орден – невелику групу польських лицарів, які не впоралися з пруссами й передали свої землі під Марієнбургом (Мальборк).

У 1237 році Орден мечоносців із Лівонії, розбитий литовцями в битві при Сауле (Шауляй) (1236), увійшов до складу тевтонців. Так з'явилася Лівонська гілка, що контролювала Ригу, Ревель (Таллінн) і землі сучасних Латвії та Естонії.

У 1346 році Орден купив Естонське герцогство в Данії за 19 000 кельнських марок, укріпивши владу на Балтії.

У 1340-х роках тевтонці збудували фортеці в Дерпті (Тарту), посиливши контроль над торгівлею.

Важливим кроком стало захоплення Померелії. У 1308 році польський князь Владислав Локетек звернувся до Ордену за допомогою проти Бранденбурга, який претендував на Данциг (Гданськ). Тевтонці прибули, але вночі з 13 на 14 листопада влаштували різанину – від 300 до 2000 жителів загинуло, зокрема польська знать.

Орден забрав Данциг і Померелію, а в 1309 році Зігфрід фон Фойхтванген переніс столицю з Венеції до Марієнбурга, зробивши його центром орденської держави. Померелія лишалася тевтонською до 1466 року, коли Польща повернула її після Тринадцятилітньої війни [33, 41].

Війни й колонізація. Орден вів війни з Польщею, Литвою й Руссю [16, 41]. У 1260-х роках тевтонці нападали на Жемайтю, але Міндовг і Тройден

їх відбивали. З Польщею конфлікти почалися після захоплення Померанії: у 1320-х роках Локетек намагався повернути Данциг, але програв [33, 41]. У 1243 році Данило Галицький розгромив Орден під Дорогичином, зупинивши його просування на Русь [7].

У Пруссії тевтонці кликали німців із Сілезії й Баварії, даючи землю й права. Міста – Ельбінг (Ельблонг), Торн, Данциг – росли завдяки торгівлі бурштином і зерном, а замки, такі як Марієнбург і Кенігсберг, тримали порядок. Пруси зникали як нація: у 1300-х роках їхня мова майже зникла, а населення асимілювалося з німцями [41, 46, 25].

До середини XIV століття Орден контролював узбережжя від Вісли до Нарви. У 1311 році тевтонці відмовилися платити данину Папі, заявивши про незалежність. Польща боролася за Померелію, але Калішський договір 1343 року віддав її Ордену разом із Хелмінською землею, відрізавши Польщу від моря [31, 41].

М.С. Грушевський писав, що тевтонці германізували Помор'я, наступаючи на слов'ян і литовців, що змінило етнічну карту регіону.

Він згадує про тевтонський (німецький) Орден у праці «Історія України-Руси», називаючи братів ордену «пруськими рицарями». Він пише про укладення не вигідного для Польського королівства Калішського договору 1343 р., який пояснює потребами Казимира III в проведенні внутрішньодержавних реформ. «Казимир відступив їм Помор'є (Померанію), землю Хелминську й Михаловську з сусідніми польськими округами, і таким чином вповні відгороджував Польщу від моря». (Померанія, зокрема Гданське Помор'я була захоплена Орденем ще в 1308–1309 роках, а Калішський договір лише підтвердив статус-кво, залишивши її за Орденем, а Польща відмовилася від претензій на ці землі в обмін на мир.)

Наголошуючи на агресивній політиці орденського рицарства стосовно сусідської Польщі, він зауважив: «Воно не тільки відбило собі всю Пруссію, до устя Німана, але поширилось і коштом слов'янського Помор'я, на захід, і стало наступати... Слов'янське Помор'є германізувалось до останку» [9].

Перехід Ордену в Європу зробив його там ключовим гравцем, а Пруссія стала його міцною базою для впливу на Балтію.

2.2. Централізація влади і мілітаризація

Держава Тевтонського ордену мала специфічну форму політичного устрою. Склалася особлива суспільно-політична структура держави – теократична монархія з жорсткою військово-чернечею ієрархією. Суспільство складалося з рицарів Ордену, колоністів та місцевого населення, підпорядкованого феодалним порядкам [12, 33, 47, 48].

Головою держави був Великий магістр, якого обирали пожиттєво. Але він не мав абсолютної влади. Головне його завдання – представляти державу на міжнародній арені і виконувати функцію головного адміністратора.

Владу Ордену обмежував Генеральний капітул, який був парламентом. Він міг обирати чи відставляти магістра, обговорювати зміни у статуті Ордену, вирішувати питання щодо інших важливих подій.

До Капітулу входили представники різних територій Ордену – генеральні командири, вищі офіцери, представники духовної гілки Ордену.

Провінції очолювали ландмейстери, тобто намісники магістра. Ландмейстер був у Німеччині, тобто керував володіннями Ордену у Священній Римській імперії. В першу чергу це був Ноймарк [47, 48].

До 1324 р. ландмейстер (керівник Тевтонського ордену) був у Пруссії. Після перенесення столиці у 1309 році з Венеції до Марієнбурга (нині Мальборк у Польщі) ця посада вже не була необхідною, бо місто стало новою столицею Ордену. Марієнбург став центральним осередком управління, і необхідність у посаді ландмейстера в Пруссії поступово відпала, оскільки великий магістр тепер безпосередньо керував звідти.

Ландмейстер був також в Лівонії, де керував землями Тевтонського ордену, відомого як Лівонський орден. Лівонський орден вів начебто

незалежну політику, але був невід'ємною частиною Тевтонського ордену. Початок XV ст. став піком могутності Тевтонського ордену (21, 35, 36].

Військова організація держави базувалася на чіткій ієрархії та дисципліні. Тевтонський орден мав добре підготовлену армію, яка складалася з братів-рицарів та найманців. Для захисту своїх володінь і контролю над завойованими територіями орден будував потужні замки та фортеці.

Структура *війська* була чіткою. Рицарі-брати – професійне ядро війська, члени ордену з чернечими обітницями. Сержанти – рицарі нижчого рангу – часто відповідали за фортеці. Кнехти – наймане ополчення з досвідчених воїнів та простих солдатів. Посполите рушення – місцеве ополчення з колоністів, що захищали свої поселення.

Привілейоване становище в ньому мали «брати-лицарі» – вихідці з аристократичних родин, а також «брати-священники», для яких знатне походження не було обов'язковою умовою.

Щороку лицарі Ордену збиралися на Генеральний капітул, де ухвалювали важливі рішення. Найвища влада належала Великому магістру, а управління окремими провінціями здійснювали ландмейстери. Значна частина земельних володінь перебувала в розпорядженні єпископів.

Спочатку військо Ордену було нечисленним – у 1239 р. воно нараховувало лише близько 600 рицарів [45]. Згодом до армії почали залучати сержантів і кнехтів – переселенців із Німеччини, які освоювали нові території та відбували різні повинності. Їм платили грошима або наділяли землями, що сприяло зміцненню військової могутності Ордену [26].

Тевтонський орден був однією з найефективніших військових машин середньовічної Європи. Рицарі-брати становили професійне ядро війська, члени Ордену дотримувались чернечих обітниць.

Рицарі нижчого рангу часто відповідали за фортеці. Кнехти – наймане ополчення – складалося з досвідчених воїнів та простих солдатів. Були організовані і місцеві ополчення з колоністів, які захищали свої поселення.

Орден спорудив понад 120 замків, кожен з яких був військовим і адміністративним центром. Мальборк – головна резиденція великого магістра, найбільший цегляний замок у світі.

Кожен замок мав постійний військовий гарнізон і запаси на випадок облоги. Орден здійснював щорічні рейди (райзи) на землі язичників та сусідів [33, 48].

Тевтонці досягли високого рівня майстерності у будівництві облогових машин і застосування артилерії. Для контролю Балтійського моря Орден створив військовий флот.

Військова дисципліна і обов'язкова релігійна дисципліна були на високому рівні. У боях застосовувалась тактика з використанням важкої кінноти та сполученням кавалерійських атак із піхотою [47].

Тевтонський орден створив ефективну економічну систему, яка стала основою його могутності. Орден розподілив землі між комтурами та рицарськими конвентами, заснувавши десятки нових поселень.

Для розвитку господарства активно залучалися німецькі, фламандські та польські переселенці.

Вирощували зернові (жито, пшеницю, ячмінь) та розводили худобу [47]. Також Орден запровадив великі господарства (фільварки) для експорту зерна.

Тевтонський Орден заклав міста Торунь, Ельблонг, Кенігсберг, Мальборк, що стали торговими центрами. Багато міст отримали Магдебурзьке право, що сприяло економічному розвитку.

Ведучи війни з прусами протягом півстоліття, Орден максимально використовував військовий потенціал хрестоносців. Для утвердження в Пруссії та збереження свого панування головне значення мала військова міць самого Ордену.

Хрестоносці відіграли важливу роль у формуванні та розвитку Тевтонської держави, яка виникла в результаті військових походів і колонізаційної політики Тевтонського ордену на території Пруссії та сусідніх земель. Пруські хрестові походи (XIII ст.) сприяли поширенню

християнства серед язичницьких пруссів, хоча і відбувалось це в основному вогнем і мечем.

Тевтонський орден отримав землі від польського князя Конрада Мазовецького в обмін на військовий захист. Поступово Орден розширив територію за рахунок завоювань Лівонії, Пруссії, Курляндії та частини Естонії.

Хрестоносці активно заселяли завойовані землі німецькими колоністами. Будувалися міста та замки (Торунь, Кенігсберг), які ставали адміністративними та економічними центрами. Відбувалася активна християнізація та перетворення місцевого населення на феодално залежних селян [26, 47].

Хрестоносці вели численні *війни* з Польщею та Великим князівством Литовським. Протистояння досягло кульмінації в Грюнвальдській битві 1410 року, після якої почався поступовий занепад Тевтонської держави.

Хрестоносці стали не лише завойовниками, а й творцями унікальної державної системи. Вони залишили значний слід в історії Східної Європи, однак їхні методи поширення впливу через насильницьку колонізацію та війни призвели до тривалих конфліктів у регіоні.

2.3. Війни із сусідніми країнами

Тевтонський орден століттями воював із Великим князівством Литовським, Польщею та Руссю, прагнучи розширити свої землі й нав'язати християнство язичницьким племенам. Ці конфлікти визначили його долю й вплинули на політичну карту Східної Європи.

Перші війни Ордену з сусідами почалися в середині XIII століття, коли він закріпився в Пруссії після Золотої булли Ріміні 1226 року [18]. Литовські племена – ятвяги, жемайти, а також надруви – чинили опір, адже тевтонці нападали на їхні землі, спалюючи села й силою хрестячи людей.

У 1250-х роках князь Міндовг уклав тимчасовий мир, прийнявши хрещення в 1251 році за посередництва Папи Інокентія IV. Проте після його

вбивства в 1263 році Литва відкинула християнство, і війни поновилися. Тевтонці зводили фортеці, такі як Нессе (нині в Калінінградській області), щоб контролювати прикордоння [33, 48].

З Руссю Орден зіткнувся в 1238 році, коли Данило Галицький розбив тевтонців під Дорогичином. Польський князь Конрад Мазовецький запросив Орден проти прусів, але тевтонці спробували просунутися далі на схід. Перемога Данила зупинила їх, показавши, що Русь готова боронити свої землі.

У 1245 році під Ярославом (на Сяні) Данило знову переміг, цього разу угорсько-польське військо, укріпивши Галицько-Волинське князівство й послабивши вплив Ордену на південному сході. Ці ранні сутички заклали основу для тривалого протистояння Ордену.

У XIV столітті посилювався конфлікт із Литвою. Великий князь Гедимін (1316–1341) об'єднав литовські й руські землі, створивши міцну державу. Орден регулярно нападав на Жемайтю й Аукштайтю, прагнучи відрізати Литву від Балтійського моря й з'єднати свої землі з Лівонським орденом.

У 1320-х роках тевтонці спалили поселення вздовж Німана, а в 1336 році зруйнували фортецю Пілляй (Пільос), убивши місцевого вождя Маргіріса. Гедимін відповідав контратаками, спираючись на руських воїнів із Полоцька й Вітебська [10, 41, 43, 47].

Після смерті Гедиміна його сини Альгірдас і Кейстут продовжили боротьбу. У 1360-х роках Альгірдас розгромив тевтонців, змусивши їх відступити від Вільнюса.

Жемайтія залишалася спірною територією: Орден захоплював її в 1382 році, але повстання 1383–1384 років повернули її Литві [19, 47]. Кревська унія 1385 року, коли Ягайло одружився з Ядвігою й охрестив Литву в 1387 році, послабила позиції ордену.

Хрещення Литви позбавило тевтонців релігійного виправдання війни, а союз із Польщею створив потужну коаліцію. У 1390-х роках Вітовт, ставши

великим князем, укріпив Литву, запросивши німецьких лицарів на мирні переговори, але готуючись до війни.

Велика війна і Грюнвальдська битва (1409–1411). До кінця XIV століття напруга досягла межі. У 1409 році Великий магістр Ульріх фон Юнгінген оголосив війну Польщі й Литві, звинувативши їх у підтримці жемайтських повстань.

Тевтонці захопили Добжинську землю й фортеці на Віслі, але Ягайло оголосив загальну мобілізацію, а Вітовт повів литовсько-руські війська на північ. Восени 1409 року союзники відбили Бидгощ (Бромберг), уклавши коротке перемир'я до червня 1410 року.

Велика війна розпочалася влітку 1410 року. Орден зібрав до 60 тисяч воїнів, отримавши підтримку Сигізмунда Люксембурзького й німецьких найманців. Ягайло й Вітовт об'єднали 80 тисяч воїнів, включно з руськими полками з Києва, Львова, Галича й Сіверщини. 9 липня союзники увійшли в Пруссію, обійшовши тевтонські укріплення біля Дрвенци [1,].

15 липня 1410 року під Грюнвальдом і Танненбергом відбулася битва. Литовсько-руське крило Вітовта відступило, але повернулося й ударило в тил, а польські лицарі розбили центр ордену. Ульріх загинув, а тевтонці втратили до 20 тисяч убитими.

Союзники рушили до Марієнбурга (Мальборк), дійшовши 25 липня. Облога тривала два місяці, але брак гармат, епідемія дизентерії й суперечки між Ягайлом і Вітовтом завадили успіху. Генріх фон Плауен, комтур Свеця, очолив оборону й дочекався підкріплення з Лівонії та Німеччини. У вересні союзники відступили.

Перший Торунський мир 1411 року повернув Жемайтю Литві до смерті Ягайла й Вітовта, а Орден виплатив величезний викуп – 100 тисяч шоків грошей, конфіскувавши церковне срібло. Це виснажило його фінанси й послабило вплив [29].

Голодна війна (1414). Мир тривав недовго. У 1412 році Сигізмунд Люксембурзький намагався владнати спір про Німан, але орден відкинув

його рішення. У 1414 році Польща й Литва, укріплені Городельською унією 1413 року, почали Голодну війну [1].

Ягайло спустошував Хелмінську землю (Кульмерланд), а Вітовт палив жемайтські прикордоння, знищуючи запаси [4, 6, 47]. Тевтонці відповідали тим самим, але їхні міста – Данциг (Гданськ), Ельбінг (Ельблонг) – страждали від голоду.

У жовтні уклали перемир'я, а Мельнський мир 1422 року остаточно віддав Жемайтію Литві [1, 25]. Орден утратив ключовий регіон і зазнав економічного удару.

Тринадцятирічна війна (1454–1466). У XV столітті Орден слабшав через внутрішні проблеми. У 1440 році Данциг, Торн (Торунь) і Ельбінг утворили Пруську конфедерацію, протестуючи проти податків і свавілля тевтонців.

У 1454 році конфедерація звернулася до Казимира IV, і Польща оголосила війну. Перша битва під Хойницею була за Орден, але польські найманці поступово відбивали міста.

У 1457 році Казимир викупив Марієнбург у чеських найманців, а в 1460–1463 роках узяв Ельбінг, Штум і Пельплін. У 1463 році польський флот розгромив тевтонців у Заліві Святого Георгія, відрізавши їх від моря [6, 10, 33].

До 1466 року Орден значно ослаб. Другий Торунський мир віддав Польщі Королівську Пруссію – Данциг, Торн, Ельбінг, Мальборк і Вармію. Східна Пруссія залишилася за Орден, як васал Польщі, а столицю перенесли до Кенігсберга. Орден утратив порти й багатства, що прискорило його занепад.

Хрещення Литви в 1387 році й Польщі ще раніше позбавило Орден релігійного виправдання агресії. Велика війна, Голодна війна й Тринадцятирічна війна зламали його міць.

До 1525 року, коли Альбрехт Гогенцоллерн секуляризував Пруссію, Орден став частиною Бранденбурга [50]. Проте війни посилили Литву й

Польщу, допомігши їм протистояти Московії та Золотій Орді. Руські воїни, зокрема під Грюнвальдом, здобули досвід, який пізніше використовували в боротьбі за свої землі.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА І ПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ

3.1. Адміністративний устрій

Тевтонський орден у Європі створив сильну державу, перетворивши Пруссію та Лівонію на добре керовані землі. Його адміністративна система була чіткою й допомагала тримати владу над великими територіями, людьми й багатствами.

Великий магістр і його влада. Усе починалося з Великого магістра, який сидів у замку Марієнбург (Мальборк) – серці орденської держави. Його обирали пожиттєво на Генеральному капітулі – великому зібранні братів-лицарів. Він вирішував усі важливі справи й відповідав перед Папою.

Великий магістр обирався групою виборців, до якої входили вісім лицарів, чотири сержанти й один священик, що забезпечувало баланс між різними групами всередині ордену.

Вибори були серйозною справою: заступник магістра називав першого виборця, той – другого, і так збирали групу з восьми лицарів, чотирьох сержантів і одного священика. Вони вирішували, хто найкраще поведе Орден. Великий магістр мав усю владу: він наказував, коли йти на війну, укладав угоди з королями й дбав про порядок.

Наприклад, коли в 1309 році орден переніс столицю з Венеції до Марієнбурга, це вирішив магістр Зігфрід фон Фойхтванген, аби бути ближче до Пруссії [33].

Але магістр не керував сам. Йому допомагала Рада ордену – кілька старших начальників. До них належали:

Великий комтур (Grosskomtur) – друга особа після великого магістра, відповідальний за адміністративні питання та контроль за виконанням правил. Комтури керували комтурствами – адміністративними одиницями, які охоплювали кілька замків і сіл, де стежили за виконанням статуту й збором податків.

Маршал ордену – головнокомандувач, що відповідав за військову організацію та дисципліну.

Головний шпитальєр – відповідав за медичний догляд і благодійність.

Трапезник – контролював забезпечення їжею для лицарів і продовольчі запаси.

Великий скарбник – керував фінансами ордену, контролював збір податків і витрати.

Ці люди збиралися в Марієнбурзі, щоб обговорити, чи будувати новий замок, чи нападати на Литву. Рада могла сперечатися з магістром, але останнє слово завжди було за ним [2, 36, 47]. Така система робила орден схожим на справжню державу, де влада була міцною, але гнучкою.

Напівбрати (Halbbrüder) складали окрему категорію: вони не давали повних обітниць, але брали участь у боях чи допомагали в господарстві за плату чи земельні наділи [47].

У Пруссії структура ускладнилася: Орден створив ландмейстерства – великі регіональні одиниці на чолі з ландмейстерами, які мали значну автономію, але звітували магістру. Наприклад, ландмейстерство Пруссії охоплювало землі від Марієнбурга до Кенігсберга, а Лівонське ландмейстерство управляло територіями від Риги до Ревеля [22].

Ця ієрархія дозволяла ордену ефективно контролювати великі території, хоча іноді автономія ландмейстерів призводила до конфліктів із центральною владою. Ландмейстери були ніби місцевими князями: відповідали за війни, податки й порядок.

Головні ландмейстерства включали: Пруссію – від Марієнбурга до Кенігсберга (Калінінград), де Орден підкорив пруссів; Лівонію – землі від Риги до Ревеля (Таллінн), де він об'єднався з Орденем мечоносців у 1237 р.; Німеччину – базу для нових людей і припасів; Австрію – менші землі в Чехії та Австрії. Кожне ландмейстерство мало свої особливості.

У Пруссії все трималося на замках і торгівлі, а в Лівонії, де було більше дрібних війн із литовцями, ландмейстер часто сам вирішував, що робити.

Наприклад, у 1340-х роках лівонський ландмейстер Буркхард фон Дрейлебен вів війни проти Новгороду, майже не питаючи Марієнбурга (35, 47).

Ландмейстери мали багато свободи, але слухалися Великого магістра. Вони щороку звітували в Марієнбурзі, привозячи списки податків і плани. Якщо ландмейстер погано справлявся – його могли замінити. Так було в 1370 році, коли прусського ландмейстера звільнили за те, що він не впорався з повстанням місцевих селян.

Брати-лицарі – воїни з благородних родин, найкращі бійці ордену. Спочатку їх брали тільки німців, але пізніше це правило послабили. Священники – люди, які вели служби й учили віри. Служителі – помічники, що готували їжу, доглядали коней чи працювали в госпіталях. Донати – багаті люди, які давали гроші чи припаси, але не вступали до ордену.

Усе трималося на дисципліні: магістр наказував, а всі слухалися. Ця структура і релігійний дух допомогли Ордену вистояти на Святій Землі й підготували його до великих справ у Європі [35, 2, 46].

Під магістром діяла Рада ордену, що складалася з Великого комтура (управління внутрішніми справами), Маршала ордену (військове командування), Головного шпитальєра (медична допомога) і Великого скарбника (фінанси).

Комтурства й камери. Ландмейстерства ділилися на комтурства – менші округи під владою комтурів. Комтури керували комтурствами – адміністративними одиницями, які охоплювали кілька замків і сіл, де стежили за виконанням статуту й збором податків. У Пруссії важливими були Марієнбург – столиця, Кенігсберг – фортеця й порт, Торн (Торунь) – торговий центр на Віслі, Ельбінг (Ельблонг) – морські ворота. У Лівонії – Рига, Дерпт (Тарту) і Ревель.

Комтури командували лицарями, судили людей і збирали зерно чи бурштин. Наприклад, комтур Кенігсберга в 1360-х роках щороку відправляв до Марієнбурга сотні возів із зерном, яке платили селяни. У них були

помічники: скарбник вів облік, шпитальєр годував бідних, трапезник дбав про їжу для лицарів [2].

Комтурства поділялися на камери – невеликі території, де працювали фогти й шультейси. Фогти стежили за кількома селами чи замками, судили спори й гнали податки до комтура.

Шультейси сиділи в окремих маєтках, слідкуючи, щоб селяни орали землю й не бунтували. Наприклад, у камері біля Торна в 1380 році шультейс змусив селян побудувати міст через Віслу, щоб вози з зерном швидше доходили до міста.

Ця система робила Орден схожим на павутину – від маленького села до Марієнбурга все було пов'язане.

Розквіт і управління. Орден став найсильнішим за Вінріха фон Кніпроде (1352–1382). Він заселяв пусті землі німцями, яких кликав із Німеччини, даючи їм поля й права.

У Пруссії з'явилися нові села, а в Лівонії – укріплення проти литовців. Кніпроде любив порядок: він учив лицарів воювати, карав за хабарі й будував дороги. За його правління орден мав найбільше земель – від Данцига (Гданськ) до Риги. Торгівля зерном, бурштином і сіллю йшла через порти, як Ельбінг, а замки стояли скрізь, де могла бути загроза [3].

Кніпроде також укріпив міста. У Торні він наказав збудувати нові стіни, щоб захистити купців від розбійників.

У Кенігсберзі комтури тримали флот, який плавав Балтійським морем і відганяв піратів. Але не все було гладко: єпископи, яким належали свої землі, сперечалися з Орденем за владу. У 1370-х роках єпископ Ельбінга скаржився Папі, що комтур забрав його селян, але магістр відстояв своє.

Орденські замки були не просто фортецями, а центрами управління. У Марієнбурзі жили сотні лицарів, селяни привозили туди зерно, а купці платили мито. У менших замках, як у Дерпті, комтури тримали гарнізони й судили злодіїв. Лицарі в комтурствах походили з німецьких родин, але орден наймав і місцевих – прусів чи поляків, які служили за платню [13, 35, 41, 47].

Селяни платили податки й працювали на полях, а німецькі колоністи отримували землю й будували хати. Ця суміш людей робила орден сильним, але іноді викликала бунти – як у 1390-х, коли пруси підняли повстання через важкі побори [38]. Така система зміцнила владу Ордену над Балтією.

3.2. Економіка держави

Тевтонська держава в Пруссії була військово-релігійним утворенням, але її економіка базувалася не лише на військовій експансії, а й на торгівлі, сільському господарстві та ремісництві. Орден активно колонізував нові землі, впроваджував європейські методи господарювання та розвивав міста. Лише в Пруссії Німецький орден заснував понад сто міст і більше тисячі сіл [35].

Важливу роль відігравала аграрна економіка. Орден активно заселяв землі німецькими колоністами, які привносили передові методи ведення господарства. Він відвів величезну кількість землі під плуг. Тевтонці осушували болота, перетворювали піщані землі на родючі поля, будували дамби.

Німецькі рицарі любили полювання. Вони систематично привозили первісну фауну, такі як вовки, ведмеді, бізони та лосі, близькі до зникнення [12, 26, 33, 47].

Торгівля та банківська справа були міцними опорами економіки Ордену. А банківська та кредитна системи були скопійовані у тамплієрів. Тевтонці брали позики у європейських банкірів – це було важливим джерелом фінансування воєн. Був створений також флот [25, 31, 32, 41, 47].

У 1263 р. Святий Престол дозволив Німецькому ордену торгувати зерном. Економіка розширювалася та включала монополізовану торгівлю жовтим бурштином, тканинами, міддю, соколами, хутром, кіньми, залізом, лісом, сіллю, сріблом, воском і винами як для імпорту, так і для експорту [12, 47].

Завдяки одноманітності та централізації права й управління, тобто добре організованому й процвітаючому суспільству, є частка правди в твердженні, що Пруссія була першою сучасною державою.

Ось як дослідники описують життя орденських міст Хелмно і Торунь. «Місту Хелмно (як і місту Торунь) виділялася земельна ділянка, так само ділянка ріки Вісли. А от острови на річці з якихось стратегічних міркувань належали Ордену».

Орден резервував за собою право користування з озер, мінералів, солі, срібла, золота.

Він же контролював переправи, аби чуже пруське або поморське військо не захопило їх. За переправу брали оплату. Від неї звільнялися тільки особи духовні, які особисто везли свій товар.

А от власники, які на своїй ділянці будували два і більше млинів, обкладалися податком. Тільки один неоподаткований млин в одні хазяйські руки... Якщо комусь діставалось озеро, то він міг з нього ловити рибу всіма способами, окрім неводу. Таким чином орден проводив ще й екологічну політику, регулюючи популяцію риби.

Обидві парафії – Торунська і Хелмська, отримували по 4 лани землі в місті (1 лан – 17,955 га), а також по 40 ланів поза містом. А от якщо десь якесь поселення набуде 80 ланів, то в ньому орден мав заснувати свою парафію... Мешканці міст могли собі вибирати суддів, при чому орден поступається третьою частиною доходів зі справ великих, повністю – зі справ малих (до 12 денарів). Взагалі, в малих справах судді були самі собі королями та панами.

А от у випадку тяжких – кару треба було узгоджувати із Ордену.

Свої ділянки в місті, надані ордену, мешканці могли користати на свій розсуд, передавати у спадок, як чоловікам, так і жінкам. Продавати могли тільки тим особам, які були затверджені ордену. В той же час у власності можна було тримати тільки два наділи...

Причому, разом із землею і маєтками новому власнику передавалися ще й обов'язки попередників, в тому числі і стосовно ордену. Якщо власник мав 10 ланів, то мусив надати до війська одного кінного вояка, озброєного легкими латами. Якщо 40 – то вже важкоозброєного.

Монету чеканили в Хелмні, зі срібла, 60 шелягів дорівнювало 1 гривні. Її оновлювали що 10 років, при чому за кожні 12 нових брали 14 старих монет. Так враховувалось стирання монети за той час» [36 , 48].

Система була феодальною – залежні селяни та васали обробляли землі комтурств, сплачуючи податки та виконуючи повинності. Основні культури, які вони вирощували, – жито, пшениця, ячмінь, овес.

У тваринництві розводили велику рогату худобу, коней та свиней. Земля надавалася у вільне володіння в обмін на плату в натуральній формі. Також були засновані базари [10, 25, 47].

Тевтонський орден поклав початок формуванню прусського землеволодіння, заснованого на владі великих поміщиків (юнкерів) та появі знатних дворянських родів.

Проте посилення політичної та економічної влади дворян сталося не одразу. Спочатку Орден сам займався сільським господарством у великих масштабах, але для обробітку землі в помістях потрібна була селянська праця. Тому Орден розумно поширив систему німецького землеволодіння, що існувала на Заході, на завойованих територіях, зв'язуючи право володіння землею з обов'язками феодалів і селян.

Документом про передачу землі служила орденська грамота, яка фіксувала кордони земельної ділянки та правову форму володіння. Земельна ділянка могла бути виділена у вигляді помістя німецькому дворянину як нагорода за добру службу. Для швидкого освоєння земель Орден нерідко віддавав їх великими шматками, оскільки часто не вистачало колоністів [12, 41, 47].

Багато орденських земель розподілялися між податними селами. У першому випадку грамота ордену вручалася безпосередньо власнику помістя.

Селяни цих сіл отримували грамоту через локатора, який призначався з числа німецьких колоністів. Йому виділялася земельна ділянка визначеної площі для розподілу серед інших колоністів, що об'єднувалися в село й общину.

За цю роботу локатор сам отримував землю, яка звільнялася від податків, і оголошувався спадковим старостою. Ця посада була його власністю, він міг її продати чи подарувати. Староста слідкував за порядком у селі, за своєчасною сплатою податків і десятини, накладав штрафи на боржників, розв'язував конфлікти між селянами [12].

Землі роздавалися за Кульмським і Магдебурзьким правом. Кульмське право поширювалося переважно на німців. За цим правом господар ділянки міг передавати її у спадок дітям чи родичам і перші 8-10 років не платив десятину з врожаю, щоб краще опанувати свій наділ і зробити його якнайродючішим.

Основні торгові міста – Данциг (Гданськ), Ельбінг (Ельблонг), Торн (Торунь), Кенігсберг (Калінінград). Кенігсберг став важливим центром бурштинової торгівлі [12]. Історія виникнення останнього така.

1 вересня 1255 р. на пагорбі високого правого берега в нижній течії річки Прегель, на місці зруйнованого прусського міста лицарі Тевтонського ордену заклали замок. Польською його назвали Кролевець (пол. Królewiec) на честь чеського короля, а німецькою – Кенігсберг (нім. Königsberg) [12, 35, 41, 47].

Біля стін замку Кенігсберг виникло поселення, яке теж стали називати Кенігсбергом. На основі Кульмського права ландмейстером Пруссії Конрадом фон Тірбергом 28 лютого 1286 р. поселенню було присуджено Міське право.

Кенігсберзькі купці були посередниками в торгівлі бурштином. Частина бурштину потрапляла також для продажу до Львова, де німецькі та вірменські купці скуповували його і поставляли на Близький та Середній Схід. Велика кількість його вивозилась до Любека і Брюгге, де йшов на виготовлення чоток [35].

В середньому за рік агенти Кенігсберзького торгового дому поставляли в ці міста 30 бочок бурштину. Отримували вони за нього в 2,5 рази більше, ніж дім платив маршалу ордену. За отримані гроші торговий дім закуповував за кордоном сукно, прянощі, вино, папір, залізо тощо.

Частина прибутку йшла на утримання гарнізонів і фортець. Кніпріде дозволив трьом містам Кенігсбергу ввійти в Ганзейський торговий союз, що відразу ж оживило економічне життя ордену. Кенігсберг поступово перетворився у торгового посередника між європейським сходом та Польщею, Руссю та Литвою.

Тевтонці створили бурштинову монополію – контролювали видобуток бурштину, який експортували в Західну Європу. У Кенігсберзі починався «бурштиновий шлях». Кенігсберзький торговий дім також укладав угоди на постачання сільськогосподарської продукції, копченої, в'яленої та солоної риби від Нідерландів до Новгорода, Бреслау, Лемберга [11, 47].

В Ордену були соляні копальні в Західній Пруссії. Сіль була важливим експортним товаром і продавалася до Польщі, Литви, Русі та в німецькі землі. Її використовували для консервування м'яса та риби, що було важливим для військових кампаній. Основні соляні копальні знаходилися в районах Кульм (Хелмно), Торн (Торунь) і Данціг (Гданськ).

В Орденській державі розвивалися різноманітні *ремесла*. Ремесло зосереджувалось головним чином в містах і мало цеховий характер. У трьох містах Кенігсберга (Альштадті, Кнайпхофі, Льобеніхті) було 30-40 ремісничих цехів. Основу міської економіки складало просте товарне виробництво. Майстри мали невеликі підприємства з підмайстрами та учнями.

Особливо швидкими темпами розвиваються пріоритетні галузі ремесла – деревообробка і будівництво. Остання галузь ремесла мала привілейований статус. Мулярі, каменярі та інші будівельники отримували від міста поденну платню.

Цінувались в орденській державі столяри, різьбярі по дереву та майстри-ювеліри. Цікаво, що вартість ювелірних виробів визначалась не художньою цінністю, а вагою закладених у вироби дорогоцінних металів, тому майстри не особливо намагалися демонструвати свою справжню майстерність [12, 47, 39].

Множилися кузні, млини, розвивалося виробництво тканин, зброї, кораблів. Ремісничі цехи розробляли свої професійні статuti, які регламентували їх внутрішнє життя, контроль за якістю продукції. Статuti повинні були відповідати не лише особистим інтересам членів цеху, а й враховувати державні інтереси.

Існували цехи лікарів та аптекарів, музикантів. Виникали великі купецькі і міські цехи, які вимагали спеціалізації виробництва. По всій Пруссії зустрічалися підприємства м'ясників, цирульників, взуттєвиків. В прибережних містах процвітали цехи морських та річкових човнярів.

У великих кількостях виготовлялось пиво. В одному лише Данцигу нараховувалось 416 пивоварень. Броварство стало національним елементом життя підданих [12].

Орден карбував власну *валюту* (монети), що використовувалася в торгівлі з Польщею, Чехією, Литвою, Руссю. Доходи йшли з податків, мита, земельної ренти та воєнної здобичі [4].

Велике значення в розвитку держави відіграла причетність до Ганзейського союзу. Ганза – торгово-політичне об'єднання міст Північної і частково Південної Німеччини. Існувало воно з середини XII до середини XVIII ст. і мало великий вплив на політичний і культурний розвиток Європи.

Особливе місце в системі Ганзи посідали міста, розташовані вздовж балтійського побережжя [19]. У ті часи існувало багато німецьких міст зі своїми митницями, правилами, вагами, карбуванням монет, не було твердої безпеки на дорогах і на морях через відсутність твердої влади. Тому вільні міста самі взялися за захист своїх торговельних інтересів.

За ініціативою міста Любек у 1158 р. був створений цей союз балтійських міст. Прототипом став союз купців різних міст, які з XI ст. торгували на острові Готланд.

У 1241 р. була підписана угода між Любеком і Гамбургом про спільний захист судноплавства через протоки між Балтійським та Північним морями для захисту від піратів-вітальєрів. У XIII ст. до угоди приєдналися Бремен, Люненбург, Штральзунд та ін. Міста домовилися про спільне карбування монет, створення спільного флоту і спільні факторії (торгові поселення) в іноземних портах.

У 1356 р. союз офіційно сформувався як Німецька Ганза. В середині XV ст. союз уже об'єднував 160 міст. Хоча були окремі протиріччя між членами союзу, але Ганза монополює контролювала торгівлю на Балтійському і Північному морях – між містами Брюгге і Лондоном, Бергеном і Новгородом. Союз активно втручався у внутрішні справи Данії, Норвегії, Швеції та Фландрії.

Ганза забезпечувала взаємозахист, регулювання судових, монетних та митних справ своїх членів, утримувала власний флот, котрий захищав торгівлю від піратів. У торгових факторіях розташовувались величезні склади, контори, будинки, які охоронялися вартою.

З Русі та Прибалтики вони вивозили мед, віск, шкіру, хутра, сіль, рибу, сало, ліс, зерно. Завозили вироби з металу, тканину, сукно, ювелірні вироби, предмети розкоші, вино, прянощі.

Провадилася і сухопутна торгівля, зокрема у Макленбурзі і навколишніх територіях. З другої половини XIV ст. вищим органом Ганзи були представницькі з'їзди від усіх міст – членів союзу. Вирішувалися справи більшістю голосів, а постанови були обов'язковими для всіх [22].

Хохмейстер, тобто великий магістр Ордену, не мав формального членства в Ганзі, але Орден вів активну торговельну політику та укладав угоди з ганзейськими містами, активно співпрацював з ним, оскільки

контроль над торгівлею в Балтійському регіоні був важливим джерелом прибутку.

Для цього Орден мав спеціального високопосадовця – Grossschaffer (Великого Шеффера), який фактично виконував функції міністра торгівлі та промисловості. Його обов'язки включали: контроль за експортом і імпортом товарів, особливо зерна, бурштину, лісу та риби; координацію торгівлі з Ганзейським союзом та іншими партнерами, організацію роботи ремісничих цехів і виробничих підприємств Ордену; регулювання цін і податків на товари, що продавалися у тевтонських володіннях.

Таким чином, хоча сам великий магістр не був членом Ганзейського союзу, через Grossschaffer Орден активно впливав на економіку регіону та мав важливе значення в міжнародній торгівлі. [32].

3.3. Політична дипломатія

Тевтонський орден як військово-релігійна сила активно використовував дипломатію, щоб зміцнити свою владу в Європі. Його зв'язки з імператорами, папами, монархами й торговими союзами допомагали зберігати незалежність і підтримувати завоювання [12, 35].

Зв'язки зі Священною Римською імперією. Орден був частиною імперської системи й залежав від її підтримки. Імператори бачили в тевтонцях інструмент для поширення християнства й німецького впливу на сході.

У 1226 році Фрідріх II видав Золоту буллу Ріміні, давши ордену право володіти Пруссією без податків імперії. Великий магістр був васалом імператора, що піднімало його статус на міжнародній арені. Наприклад, у 1337 році імператор Людвіг IV Баварський підтвердив привілеї ордену, коли Польща поскаржилася на захоплення Померанії. Ця підтримка дозволяла тевтонцям ігнорувати претензії сусідів.

Орден також брав участь у рейхстагах – зборах імперських князів, де відстоював свої інтереси. У 1402 році орден отримав Ноймарк у заставу від Люксембурзької династії, що правила Бранденбургом, укріпивши зв'язки з північною Німеччиною, хоч це й розлютило Польщу.

Співпраця з Папським престолом. Папи Римські були головними покровителями ордену, освячуючи його війни. У 1216 році Гонорій III прирівняв походи проти прусів до хрестових походів на Святу Землю, закликаючи європейських лицарів допомагати тевтонцям. Папські булли виправдовували завоювання Пруссії й Лівонії, як-от булла Олександра IV від 1257 року про торгові права, яку пізніше підтвердив Урбан IV у 1263 році.

Деякі історики вважали ці документи підробками через їхню вигоду для ордену, але сучасні дослідження довели їхню справжність. Папи також мирили орден із Польщею.

У 1343 році Климент VI змусив тевтонців і Польщу підписати Калішський договір, який віддав ордену Данциг (Гданськ) і Хелмінську землю (Кульмерланд), щоб уникнути великої війни. Але коли Орден у 1311 році відмовився платити данину Папі, це показало, що він цінує свою свободу більше за церковну ласку [7, 12, 35, 41].

Відносини з монархіями Західної Європи. Орден шукав союзників серед королів. З Англією він торгував через Ганзейський союз, купуючи зброю й вовну в обмін на бурштин і зерно з Кенігсберга.

Англійські лицарі, як-от Генрі Болінброк (майбутній Генріх IV), брали участь у походах проти Литви в 1390-х роках, зміцнюючи зв'язки. Франція не була прямим союзником, але її лицарі, як Жан де Карруж, приїжджали до Пруссії воювати з язичниками, бачачи в цьому славу й прощення гріхів.

У 1391 році французький король Карл VI навіть надіслав ордену подарунки – мечі й щити – за перемоги над Литвою. Ці контакти давали тевтонцям людей і престиж, хоч і не завжди великі вигоди.

Співпраця з Ганзейським союзом. Орден тісно дружив із Ганзейським союзом – спілкою торгових міст. Данциг, Ельбінг (Ельблонг) і Рига стали

осередками торгівлі, де ганзейські купці отримували низькі мита й захист від піратів.

У 1398 році комтур Конрад фон Юнгінген захопив острів Готланд, вигнавши звідти віталійських братів – піратів, які грабували ганзейські кораблі. Орден тримав Готланд до 1408 року, поки не продав його Данії, заробивши на цьому й подяку купців.

Ганза платила ордену за бурштин і ліс, а той купував у них сіль і тканини. Ця дружба робила орден багатим і незалежним від Польщі, яка хотіла перебрати торгівлю на Балтії.

Відносини зі Скандинавією. Орден працював із Данією, Швецією й Норвегією, щоб тримати Балтію під контролем. У 1346 році данський король Вальдемар IV продав тевтонцям Естонське герцогство за 19 000 кельнських марок, укріпивши Лівонію. Але Данія часом сварилася з орденем через Готланд і вплив на морі.

Швеція підтримувала тевтонців проти Новгороду й Литви: у 1370-х роках шведські лицарі воювали разом із Орденем у Жемайтії. Норвегія менше допомагала, але її купці торгували рибою через Ригу, а норвезькі лицарі приїжджали на хрестові походи. Скандинави тримали нейтралітет у війнах ордену з Польщею, але цінували його силу проти піратів і Литви [19, 22, 25].

Контакти з Галицько-Волинським князівством. Орден мав зв'язки з Галицько-Волинським князівством, які могли бути союзом проти Польщі й Золотої Орди. У 1316 році князі Андрій і Лев Юрійовичі уклали договори з тевтонцями, а Юрій II (Болеслав Тройденович) підписав угоди в 1325–1335 роках.

Львів торгував із Торном (Торунь), продаючи віск і хутро за німецькі тканини й зброю. Німці, як Мартін Груневег із Данцига, оселялися у Львові, лишивши слід у назвах – Замарстинів і Клепарів від їхніх фільварків. Ці контакти давали ордену підтримку на сході проти Литви [7, 9, 12].

Пік і занепад дипломатії. На початку XV століття, за Конрада фон Юнгінгена, орден був на вершині. Його флот із Марієнбурга панував на Балтії, а міста платили податки на армію.

У 1402 році Орден узяв Ноймарк, посварившись із Польщею, але укріпивши дружбу з німецькими князями. Проте після смерті Конрада в 1407 році його брат Ульріх фон Юнгінген повів Орден до війни з Польщею й Литвою [1]. Дипломатія слабшала: борги росли, союзники відверталися. У 1410 році поразка під Грюнвальдом показала слабкість дипломатії без сили [8].

Орден балансував між імператором, Папою й торговими спілками, щоб тримати владу. Його дипломатія давала землі, гроші й славу, але не врятувала від занепаду.

РОЗДІЛ 4. ЗАНЕПАД ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ

4.1. Реформація Ордену, відхід від католицизму

У XVI столітті всю Європу охопила Реформація, що призвела до розколу католицької церкви та появи нових протестантських течій. Ініціював Реформацію Мартін Лютер (1517 р.). Його ідеї набули широкого поширення в Пруссії, яка мала тісні зв'язки з німецькими князівствами. Останній Великий магістр у Пруссії Альбрехт Гогенцоллерн познайомився з лютеранством через своїх радників і лист Лютера 1523 року.

У той час в Орденській державі виникли певні передумови для Реформації. Тринадцятирічна війна принесла радикальні зміни до Пруссії.

До 1466 р. місцеві землевласники вже не скаржилися на несправедливість Ордену в таких справах, як податки або знецінення монети [10]. Знаті і городяни здобули лише одну значну перевагу з тих, за які боролися, – контроль над місцевою владою. Цим вони й користувалися для того, щоб пригнічувати гільдії та працівників настільки, аби отримати від них дохід, достатній для виплат ними ж встановлених податків та поборів [47].

У Східній Пруссії виник новий клас землевласників, що складався з колишніх найманців, яким сплатили за їхні послуги володіннями загиблих на війні лицарів або землями ордену. Ці найманці змінили багатьох місцевих лицарів, і саме від них походить багато юнкерських сімейств Пруссії.

Майбутнім Великим магістрам доводилося обережно висувати амбітні проекти на підтримку Лівонії чи діяльності імператора на Балканах або кидати виклик пруським землевласникам, польському королю чи своїм власним підлеглим. Тевтонський орден впав у застій, лицарі не уявляли, що робити, навіть якщо удача їм усміхнеться.

Польща, навпаки, досягла успіхів, зокрема вийшла до моря, оволоділа землями, на які претендувала з XIII століття, – Кульмом, Померанією,

Данцигом. На якийсь час король Польщі Казимир отримав можливість закласти нову основу королівської влади, спираючись на міста та дрібне дворянство.

Така політика дозволила йому досягти військових та політичних успіхів у Пруссії. Те, що він не поширив цю політику на городян і дворян по всій Польщі, було його помилкою, яка мала далекосяжні наслідки.

Казимир вступив у Тринадцятирічну війну проти волі магнатів і церкви. Досягнувши миру в Пруссії, король переключив свою увагу на династичну політику. Заради цієї мети він пожертвував внутрішніми реформами та своєю тимчасовою перевагою над тими, хто хотів обмежити королівську владу [7, 8, 29, 32].

Протягом більшості наступних п'ятдесяти років Великі магістри залишалися зубожілими васалами польських королів. Їхня вірність ділилася між двома сеньйорами, але на практиці вони нічого не могли вдіяти проти польських владик. Будь-яка спроба змінити ситуацію викликала б обурення з боку міст і васалів, опозицію з боку високопосадовців та закиди від того чи іншого з їхніх сеньйорів.

До кінця XV століття лицарі Ордену помітили, що деякі німецькі князі знайшли способи посилити свою владу над підданими, сприяти розквіту промисловості та торгівлі, а потім оподаткувати одержувані прибутки. Рицарі почали обговорювати питання, як міг би зробити це Орден в Пруссії. Світські реформатори першими вхопилися за популярні вимоги реформ у церкві, що й призвело до Реформації.

Отже, кінець римського католицизму в Східній Пруссії не був ні для кого сюрпризом. У ході візиту Альбрехта до Нюрнберга, де він марно випрошував грошей у князів Священної Римської імперії, стало ясно, що лютеранське вчення здійснило на Великого магістра помітний вплив.

На початку 1523 р. Мартін Лютер направив одну зі своїх головних заяв «правителям Тевтонського ордену, щоб вони уникали помилкової цнотливості». Ця заява сподобалася рицарям Ордену. Вони підтримували

настрої в Німеччині, що були спрямовані проти корупції в Церкві, оскільки розуміли проблеми, порушені Лютером, і страждали від занепаду моралі в папській курії.

Вони дуже добре знали, що означає корупція – папа Клемент VII призначив на пост у Померанії неіснуючого єпископа. Альбрехт, особисто стурбований корупцією в Церкві, зробив кроки, щоб підготувати членів Ордену до прийняття реформ.

Під час святкування Різдва 1523 р., перебуваючи в Німеччині, Великий магістр дозволив лютеранським проповідникам проводити обряди при дворі ордену в Кенігсберзі [37].

Він вирішив виправити основну ваду у статусі Ордену, який прирік Пруссію на сотню років іноземних вторгнень та громадянських конфліктів. Йшлося про змішування світських і релігійних обов'язків, що робило Пруссію чимось більшим, ніж релігійний орден, але меншим, ніж суверенна держава.

Великий магістр вивчав реакцію сусідніх князів на можливість секуляризації своїх володінь за прикладом німецьких єпископів, які слідували порадам Лютера.

Поки його не було, протестантські священники вже впроваджували реформи: богослужіння німецькою мовою, спів гімнів, відмову від паломництв і поклоніння святим [38, 50].

Ці зміни мали суто практичний характер і базувалися на загальному незадоволенні церковними порядками, хоча ще не були теологічно обґрунтовані. Тим часом, коли монахи та священники почали відмовлятися від обітниць целібату, поширилися чутки, що й сам магістр має намір зробити те саме, одружитися й очолити світську державу. Це викликало жваве обговорення, але новини не викликали значного обурення.

Хоча папа та імператор застерігали Альбрехта від таких дій, а його бранденбурзькі родичі також не підтримали реформ, лицарство, знать і міста Пруссії рішуче схвалили цей крок, як і король Польщі [38].

Секуляризація одразу вирішувала дві важливі проблеми: конфіскація церковних земель допомогла б погасити борги Великого магістра, а також відкривала шлях до тісніших відносин із польською короною, забезпечуючи мир і стабільність у регіоні.

Східна Пруссія так і не була включена до польської держави, як це було із Західною. У герцога залишалася власна армія, свої гроші та більш-менш незалежна зовнішня політика.

Адміністративна система практично не змінилася, і всі закони залишалися чинними. Було лише переглянуто деякі титули. Введення лютеранських реформ призвело до значно помітніших результатів [47].

У 1525 році, після закінчення Польсько-тевтонської війни (1519-1521 рр.), Сигізмунд I Старий, король Польщі, і його племінник, останній Великий магістр Тевтонського ордену Альбрехт Бранденбург-Ансбахський, члени кадетської гілки дому Гогенцоллернів домовилися, що Альбрехт залишить свою посаду, прийме лютеранську віру і прийме титул герцога Пруссії.

Таким чином римо-католицька Тевтонська Пруссія була перетворена на Герцогство Пруссія, першу протестантську державу [30].

Згода Сигізмунда була пов'язана з підкоренням Альбрехта Польщі, що стало відомим як Пруський омаж (присяга). 10 грудня 1525 р. на своїй сесії в Кенігсберзі пруські стани заснували Лютеранську церкву в герцогстві Пруссія [37].

Священна Римська імперія під проводом Габсбургів продовжувала відстоювати свої претензії на Пруссію та призначала великих магістрів Тевтонського ордену, які були лише титулярними адміністраторами Пруссії, але вдалося зберегти багато тевтонських володінь за межами Пруссії [41, 48, 56, 50].

У результаті 10 квітня 1525 р. Альбрехт у Кракові приніс клятву вірності польському королю. Він розпустив Тевтонський орден у Пруссії.

У 1526 Альбрехт вступив у шлюб з Доротеєю, старшою дочкою Фрідріха Датського (1523-1533 рр.) Цей союз давав Альбрехту могутнього

захисника та кількох високопоставлених зведених братів та сестер. Крім іншого, Фрідріх був найважливішим лютеранським правителем у цей час.

Альбрехт прийняв лютеранство та проголосив його державною релігією. Він створив Герцогство Пруссія, ставши його першим правителем, приніс васальну присягу польському королю Сигізмунду I Старому. Великий магістр Ордену більше не мав влади над цими землями. Пруссія залишалася васалом Польщі до 1657 р.

Католицькі монастирі та орденські володіння були секуляризовані (конфісковані на користь держави). Колишні лицарі Ордену або покинули Пруссію, або стали світськими дворянами [47].

Королівську Пруссію секуляризація управління Східної Пруссії не торкнулася, хоча, звичайно, протестантські ідеї стали легше поширюватися від міста до міста.

Потенційно жителі цієї частини Пруссії розглядали себе як автономну німецькомовну частину польського королівства з правом на незалежні рішення у сфері релігії. Городяни вітали як мирні перспективи, так і поширення лютеранських реформ.

Здавалося, відкрився не лише шлях до духовного та культурного об'єднання Пруссії, але й до ще більшого посилення влади торговельного класу та дрібного дворянства над церковними діячами, які були офіційними правителями багатьох міст та більшої частини сільських володінь (50).

Багатьох з тих, хто в інших умовах заперечував би реформи, лякала перспектива селянського повстання. Селянські бунти, що то тут, то там спалахували в Пруссії в 1525 році, слідом за Великим селянським повстанням у Німеччині, були попередженням. Вони показували, що можливі й гірші зміни, ніж ті, що пов'язані з очищенням від старих проблем місцевих церков та монастирів.

Повстання в Данцигу в 1526 році продемонструвало, що заворушення перекинулися і на нижні верстви міського населення. Для вищих класів було

не час сваритися ґрунті релігії. Живи сам і давай жити іншим – ось що було практичною політикою.

4.2. Занепад Ордену, перетворення в Герцогство Пруссія (1525 р.)

Незважаючи на свою могутність, Орден не зміг утримати контроль над завойованими територіями. Поразка Тевтонського ордену у Грюнвальдській битві була початком поступового занепаду. А поразка в Тринадцятилітній війні стала переломним моментом в історії Орденської держави. Війна завершилася виснаженням Ордену.

Підписання Другого Торунського миру 5 жовтня 1466 р. кардинально змінило політичний статус Тевтонського ордену та його територій. Орденська держава втратила незалежність, а її військова й політична могутність була суттєво підірвана. Орден втратив свою військово-релігійну роль у регіоні. В подальшому Тевтонський орден існував у вигляді католицької релігійної організації.

Тевтонський орден передав свої права на західну половину своїх територій Королівству Польському, яке стало польською провінцією Королівська Пруссія, а решта Орденських теренів стала васалом і протекторатом Польщі, які вважалися частиною єдиного і неподільного Королівства Польського.

Відповідно до мирного договору відтепер кожен великий магістр був зобов'язаний присягнути на вірність правлячому польському королю протягом шести місяців після того, як отримав посаду, а нові територіальні придбання Тевтонського ордену, також за межами Пруссії, мали бути включені до складу Польщі. Великий магістр Тевтонського ордену став князем і радником польського короля та Королівства Польського [12, 29, 48, 41].

Це стало безпрецедентним явищем у середньовічній Європі – релігійно-військова організація добровільно перетворилася на світську державу.

Королівство Польське отримало контроль над Західною Пруссією (Королівська Пруссія), включно з Гданськом, Торунем і Ельблонгом. Межі території держави зменшилися майже вдвічі. Проте Орден залишався корисним союзником проти Великого князівства Московського чи степовиків. Саме тому Орден не поспішали знищити. Аж у XVII ст. він увійшов до складу маркграфства Бранденбург [48].

Отже, поразка в Тринадцятилітній війні ознаменувала занепад Тевтонського ордену як потужної військово-політичної сили в Балтійському регіоні. Тевтонський орден зберіг частину земель у Східній Пруссії, але став васалом польської корони.

Герцогство Пруссія стало першою протестантською державою в Європі. Лютеранство стало державною релігією. Орденські монастирі були розпущені, а їхнє майно передано герцогській владі.

Герцогові було надано право роздавати маєтки місцевій шляхті. Контроль над торгівлею залишився в руках німецьких купців і польської корони.

Відносини з Папським престолом та Священною Римською імперією погіршилися. Польща, яка залишалася католицькою, певний час насторожено ставилася до протестантського герцогства [7].

Усі ці перетворення мали економічні і політичні наслідки. Секуляризація земель дала можливість розвивати економіку. Влада герцога посилювалася, що сприяло централізації управління. Пруссія стала більш інтегрованою в протестантську частину Європи. У 1527 р. Орден обрав нового Великого магістра Вальтера фон Кронберга, який керував залишками орденських земель у Німеччині.

Економічні наслідки перетворення полягали в тому, що контроль над торгівлею залишився в руках німецьких купців і польської корони. Багато

тевтонських рицарів залишили Пруссію або прийняли новий статус дворян. Сільське господарство і ремесла почали розвиватися за нових умов [47].

У той час як лицарі Тевтонського ордену утворювали незначний правлячий клас, вони широко використовували найманців, переважно німців, зі Священної Римської імперії, яким вони дарували землі. Це поступово сформувало новий клас земельного дворянства.

Через кілька факторів, серед яких був високий рівень передчасної смерті в боях, ці землі з часом зосетрилися в руках відносно невеликої кількості дворян, кожен з яких мав величезний маєток. Це дворянство еволюціонувало до так званого прусського юнкерського дворянства.

Попри втрату територій у Пруссії Тевтонський орден продовжив існувати. Він переніс свою резиденцію до Відня і зосетрився на благодійності та військовій діяльності в інших частинах Європи. Згодом Орден повністю втратив військовий характер і став духовно-гуманітарною організацією, яка існує й донині.

Перетворення Тевтонської держави в Герцогство Пруссія в 1525 р. було важливим кроком у європейській історії. Ця подія завершила багатовікову військову експансію Ордену та сприяла утворенню сучасної Пруссії, що стало основою для об'єднання Німеччини. Таким чином поступово Пруссія перетворилася на сильну німецьку державу. Вона стала новим гравцем у політиці.

Сучасний Тевтонський орден (Ordo Teutonicus, Deutscher Orden) більше не є військовою чи політичною організацією, а діє як католицький духовно-благодійний орден. Він є католицькою чернечею організацією, що об'єднує священників, братів-монахів і сестер. Проводить богослужіння, духовну опіку та підтримує католицькі громади.

Орден керує лікарнями, будинками для літніх людей, притулками для бідних та освітніми закладами. Він допомагає знедоленим та хворим у країнах Європи [50].

Крім того, Орден займається збереженням своєї історичної спадщини. Досліджує історію хрестоносців і середньовічної Європи. Підтримує школи та університетські дослідження, пов'язані з історією Ордену.

Верховний магістр (Hochmeister) керує Орденем. Штаб-квартира Ордену знаходиться у Відні, Австрія. Орден має осередки в Німеччині, Австрії, Італії, Чехії, Словенії та інших країнах. Таким чином, Тевтонський орден сьогодні – це перш за все релігійна та благодійна організація, яка продовжує свою діяльність у соціальній, медичній та освітній сферах [37, 47].

4.3. Аналіз причин занепаду Тевтонської держави

Тевтонський орден створив одну з найпотужніших військово-чернечих держав Середньовіччя, досягнувши піку в XIV столітті завдяки завоюванням Пруссії, Лівонії та Померанії.

Проте в XV столітті його могутність занепала, а в 1525 році Великий магістр Альбрехт Гогенцоллерн секуляризував державу, перетворивши її на Пруське герцогство.

Занепад Тевтонського ордену в XV–XVI століттях був зумовлений сукупністю економічних і військових факторів, які взаємно посилювали один одного, поступово підриваючи його могутність. Ці причини, разом із внутрішньою інертністю та зовнішнім тиском, зробили орден нездатним адаптуватися до нових реалій пізнього Середньовіччя, коли Європа переходила від феодальних традицій до ранньомодерних державних і військових систем. Розглянемо детально ці аспекти.

Які були внутрішні причини? Головною причиною було економічне виснаження. Орденська держава залежала від торгівлі бурштином, зерном і лісом через Ганзейський союз, а також від податків із підкорених земель.

У XIII–XIV століттях це приносило багатство: Данциг (Гданськ) і Кенігсберг (Калінінград) процвітали як порти [33]. Проте війни з Польщею й Литвою виснажили ресурси. Наприклад, після Грюнвальдської битви 1410

року Орден виплатив величезний викуп Польщі й Литві, конфіскувавши церковне срібло.

Це сума, еквівалентна річному доходу кількох міст [1]. У XV столітті Ганза втрачала вплив через конкуренцію з Нідерландами й Англією, а торгові шляхи Балтії слабшали. Витрати на армію (найманці, гармати) та утримання замків, таких як Марієнбург (Мальборк), обходилося дорого. Нідерланди й Англія перехопили морські шляхи, а конкуренція з Новгородом і Ригою зменшила прибутки від бурштину й зерна.

Зниження військової ефективності посилило кризу. Тевтонці славилися дисципліною й важкою кавалерією – у XIV столітті їхні лицарі в обладунках легко розбивали прусів і литовців (47). Але в XV столітті війна змінилася. Польща й Литва використовували артилерію: у Грюнвальді 1410 року гармати союзників пробивали тевтонські шеренги, а легка піхота Вітовта обходила фланги (8).

Орден покладався на кінноту, але не розвивав гарматне виробництво – у Марієнбурзі лишалося лише кілька гармат проти десятків у Польщі. У Тринадцятирічній війні (1454–1466) польський флот із гарматами розгромив тевтонців у Заліві Святого Георгія (1463), потопивши 10 кораблів і відрізавши орден від моря. Навіть найманці чехи під Хойницею (1454), не врятували ситуацію через недостатню координацію.

Витрати на армію росли: найманці вимагали платні, а гармати, що купувалися в Нюрнберзі в 1460-х, коштували дорого [47]. У 1454 році Пруський союз міст – Данциг, Ельбінг, Торн – відмовився платити податки.

Адміністративні проблеми й бюрократія гальмували розвиток. Орденська держава була централізованою: Великий магістр у Марієнбурзі призначав комтурів і фогтів, а Генеральний капітул ухвалював закони [17].

Але в XV столітті система стала неповороткою. Наприклад, у 1430-х роках рішення про ремонт фортеці в Ельбінгу затягнулося на два роки через суперечки між магістром Пауль фон Русдорфом і капітулом.

Чернеча ієрархія не допускала світських феодалів до влади, що дратувало німецьку знать. У Лівонії місцевий ландмейстер Волтер фон Плеттенберг у 1490-х роках діяв майже автономно, ігноруючи Марієнбург, що послабило єдність.

У 1440-х комтур Кенігсберга самовільно підвищив податки, спровокувавши бунт селян, який ледве придушили [12, 21, 47].

Соціальні конфлікти підривали стабільність. Німецькі лицарі зневажали місцевих – прусів, литовців, поляків.

У 1260-х роках пруси повстали в Помезанії, убивши комтура Рехдена, а в 1410-х Жемайтія бунтувала, спалюючи фортеці [38]. Міста вимагали самоврядування: у 1420-х Данциг просив Магдебурзьке право, але орден відмовив, посиливши гарнізон.

У 1440 році Пруський союз об'єднав 19 міст і 50 шляхетських родин проти тевтонців [10]. У 1454 році союз підтримав Польщу, передавши Казимиру IV ключі від Торна й Данцига. Ці повстання показали, що орден утратив підтримку навіть серед німецьких колоністів, які скаржилися на високі податки й рекрутські набори.

Були й зовнішні причини. Поразки у війнах із Польщею та Литвою стали вирішальними. У XIV столітті орден перемагав роздроблених сусідів, але Кревська унія 1385 року об'єднала Польщу й Литву в потужну силу [23]. Грюнвальд 1410 року став катастрофою: загинули Ульріх фон Юнгінген, 200 лицарів і 20 тисяч воїнів [8]. Перший Торунський мир (1411) віддав Жемайтію Литві до смерті Ягайла й Вітовта, а викуп у 100 тисяч шоків підірвав казну.

У 1422 році Мельнський мир остаточно закріпив Жемайтію за Литвою. Тринадцятирічна війна (1454–1466) завершилася Другим Торунським миром: орден утратив Королівську Пруссію – Данциг, Торн, Ельбінг, Мальборк – і став васалом Польщі.

У 1463 році польський флот знищив тевтонські кораблі, а Казимир IV у 1457 році викупив Марієнбург у чеських найманців за 190 тисяч угорських гульденів [1, 7, 12, 29].

Втрата підтримки Священної Римської імперії послабила позиції. Імперія спочатку підтримувала орден: у 1226 році Фрідріх II видав Золоту буллу, а Сигізмунд Люксембурзький у 1410-х посилав найманців. Але в XV столітті імператори зосередилися на Італії й Габсбургах [45].

У 1420-х Сигізмунд пропонував мир із Польщею, але Орден відмовився, втративши його прихильність. Польща, укріплена Ягеллонами, налагодила зв'язки з Богемією й Угорщиною: у 1412 році Ягайло домовився з Угорщиною про нейтралітет, послабивши тевтонську дипломатію.

У 1450-х імперія бачила орден як застарілий інструмент, а її князі, як Бранденбург, більше не надсилали підкріплення.

Реформація та криза католицизму довершили занепад. У XVI столітті Реформація Мартіна Лютера підірвала католицьку церкву – основу ордену. У 1517 році Лютер прибив 95 тез до дверей Віттенберзької церкви, засудивши корупцію Папи й чернецтво [50].

У 1520-х роках німецькі князі – Саксонія, Гессен, Бранденбург – переходили в протестантизм, відмовляючись від орденів. У 1521 році Альбрехт Гогенцоллерн зустрівся з Лютером у Нюрнберзі, де той закликав його секуляризувати Пруссію.

У 1523 році Лютер написав листа «Правителям Тевтонського ордену», пропонуючи розпустити орден і створити світську державу. У Пруссії протестантські проповідники, як Андреас Озіандер у Кенігсберзі, сіяли сумніви серед лицарів.

У 1525 році Альбрехт прийняв лютеранство, уклавши угоду з Польщею в Кракові, розпустив орден і став герцогом [32, 50].

Занепад посилювали демографічні проблеми: війни зменшували кількість лицарів – приблизно із 600 у 1239 році до 200 у 1450-х [2, 48].

Епідемії, як чума 1348–1350 років, спустошили Пруссію, залишивши села без селян.

У Лівонії орден утратив контроль після поразки від Московії в 1502 році під Псковом, де загинуло 300 воїнів.

Економічна блокада Польщі в 1460-х роках зупинила торгівлю сіллю й бурштином, а внутрішні чвари між магістром і капітулом, як у 1470-х за Фрідріха Саксонського, паралізували рішення [21, 48].

Занепад Тевтонської держави став результатом економічної кризи, військової відсталості, бюрократичної неповороткості, соціальних бунтів, поразок від Польщі й Литви, втрати підтримки імперії та Реформації.

Орден не зміг адаптуватися до змін: коли Європа переходила до артилерії, торгівлі й протестантизму, він чіплявся за феодальні традиції. У 1525 році Пруське герцогство стало першою протестантською державою, успадкувавши тевтонську адміністрацію – комтури стали урядовцями, а замки – центрами влади [30].

Польща й Литва укріпили Річ Посполиту (1569), а Пруссія в XVIII столітті стала королівством, у XIX – ядром Німеччини [48]. Таким чином, орден не зник безслідно, а трансформувався в нову політичну реальність, залишивши по собі спадщину замків, міст і німецької колонізації Балтії.

Отже, занепад держави Тевтонського ордену настав через економічні причини: виснаження ресурсів внаслідок воєн, занепаду торгівлі, соціально-економічних конфліктів. Військові причини: поразки у ключових війнах, технологічна відсталість, залежність від найманців (демографічний спад). Економічні та військові причини діяли у взаємозв'язку, прискорюючи падіння Ордену.

ВИСНОВКИ

1. Роль Тевтонського ордену в історії Східної Європи

Тевтонський орден відіграв визначну роль у формуванні Східної Європи, ставши провідником християнізації, німецької колонізації та політичних змін. Заснований у 1190 році під час Третього хрестового походу, орден спочатку діяв у Святій Землі, захищаючи паломників і будуючи фортеці, як-от Монфор у Галілеї. Проте після падіння Акри в 1291 році його діяльність там завершилася, і орден зосередився на Європі. У XIII столітті він розпочав завоювання Пруссії, підкорюючи балтійські племена – прусів, ятвягів, надрувів – і силою нав'язуючи католицизм. Цей процес супроводжувався створенням єпископств (Кульм, Помезанія, Ерmland, Замланд) і переселенням німців, що змінило етнічний склад регіону.

Орден також вплинув на християнізацію Лівонії, де в 1237 році приєднав Орден мечоносців, розширивши контроль на землі сучасних Латвії та Естонії. Завоювання супроводжувалися походами проти Литви й Жемайтії, які тривали до XV століття, та зіткненнями з Руссю, як-от поразка під Дорогичином у 1238 році від Данила Галицького. Ці війни не лише поширювали католицизм, а й вводили європейські правові норми – Магдебурзьке право в містах, як Кенігсберг (Калінінград) і Данциг (Гданськ), – і феодальну систему на селі.

У XIV–XV століттях Тевтонський орден став однією з найсильніших військових сил Європи. Його важка кавалерія, озброєна списами й обладунками, та мережа замків, як Марієнбург (Мальборк), задали стандарт середньовічної оборони. Орден удосконалив тактику облоги, використовуючи гармати, що вплинуло на європейську військову справу. Водночас він був рушієм німецької колонізації: у Пруссії німецькі селяни й ремісники замінили місцевих, а в Лівонії з'явилися міста, як Рига, із сильною німецькою громадою. Це сприяло поширенню німецької мови, права

(наприклад, Любекське право) і готичної архітектури, що збереглася в Мальборку чи Торні (Торунь).

Тевтонці мали тісні зв'язки з імператорами Священної Римської імперії, отримавши Золоту буллу Ріміні 1226 року від Фрідріха II, і підтримку Пап, як-от булла Гонорія III 1216 року. Союзи з Бранденбургом, Богемією та Ганзейським союзом укріпили його позиції. Завдяки Ганзі орден розвивав торгівлю бурштином, зерном і лісом, будуючи порти в Данцигу й Ельбінгу (Ельблонг). У XV столітті Пруссія стала економічним центром Балтії, з дорогами й ринками, що з'єднували Захід і Схід.

Війни з Польщею й Литвою, особливо Грюнвальдська битва 1410 року, послабили орден, але не зламали його одразу. У 1525 році великий магістр Альбрехт Гогенцоллерн секуляризував орденську державу, створивши Пруське герцогство під васалітетом Польщі. Це завершило його існування як релігійної сили, але дало початок Пруссії, яка в XVIII столітті стала ядром могутнього королівства. Таким чином, орден був не лише завойовником, а й творцем державності, економіки й культури, залишивши спадщину в архітектурі (Мальборк), традиціях і кордонах сучасних Польщі, Литви й Німеччини.

Тевтонський орден, хоча й не контролював українські землі безпосередньо, мав опосередкований вплив на їхній розвиток через війни, торгівлю та політичні альянси. Його конфлікти з Великим князівством Литовським і Польщею, до складу яких входили українські території, стимулювали військову й політичну активність русинів. Найяскравішим прикладом є Грюнвальдська битва 1410 року, де руські полки з Києва, Львова, Галича, Поділля та інших земель у складі литовсько-польського війська відіграли важливу роль у розгромі тевтонців. Ця перемога послабила орден і зміцнила позиції Литви, що сприяло її розширенню на українські князівства – Київське, Чернігово-Сіверське, Волинське – у XIV–XV століттях.

Раніше, у XIII столітті, орден зіткнувся з Галицько-Волинським князівством. У 1238 році Данило Галицький розбив тевтонців під

Дорогичином, зупинивши їхній наступ на руські землі. Ця перемога укріпила незалежність князівства й посилила його авторитет у регіоні. У XIV столітті Галицько-Волинські князі, як Лев Юрійович і Юрій II, укладали договори з орденем (1316, 1325–1335 роки), торгуючи воском і хутром через Торн (Торунь). Ці контакти принесли на українські землі німецькі товари – зброю, тканини – і сприяли розвитку міст, як Львів, де оселялися німецькі купці (наприклад, Мартін Груневег).

Орден впливав на Україну й економічно через контроль над балтійськими торговими шляхами. Руські купці з Києва й Львова, використовуючи посередництво Польщі та Литви, отримували доступ до західноєвропейських ринків через Данциг (Гданськ) і Ельбінг (Ельблонг). Водночас війни ордену з Литвою відволікали її від боротьби з Золотою Ордою, що давало руським князям час укріпити свої позиції. Після занепаду ордену в 1525 році Пруське герцогство стало джерелом протестантських ідей, які через Польщу проникали на українські землі, впливаючи на релігійні рухи XVI століття, як-от поширення Реформації серед шляхти.

Таким чином, діяльність ордену сприяла військовому досвіду русинів, економічним зв'язкам із Заходом і політичному посиленню Литви, що формувало історичний шлях України в складі цих держав.

Прямий вплив Тевтонського ордену на Україну був мінімальним через географічну віддаленість і відсутність спільних кордонів. Однак опосередкований вплив виявився значним через взаємодію з Польщею та Литвою. Перемога над Орденем у Грюнвальдській битві сприяла стабільності в регіоні та зміцненню польсько-литовського союзу, що визначило подальшу долю українських земель у складі Речі Посполитої. Крім того, діяльність Ордену вплинула на поширення католицької культури та західноєвропейських господарських практик, які через Польщу дійшли до України. Пруське герцогство, створене Альбрехтом Гогенцоллерном, стало осередком лютеранства, яке через Польщу дійшло до українських земель. У XVI столітті протестантські ідеї поширювалися серед шляхти Волині й

Поділля, сприяючи релігійним дискусіям і послабленню католицького впливу. Таким чином, Тевтонський орден відіграв важливу, хоч і непрямую, роль у формуванні історичного шляху українських земель у Середньовіччі.

2. Тевтонський орден – унікальне явище політичної трансформації середньовічної Європи

Тевтонський орден виник як чернече братство в 1190 році, але став унікальним прикладом переходу від релігійної організації до світської держави. На відміну від тамплієрів, розпущених у 1312 році, чи госпітальєрів, які лишилися орденем, тевтонці поєднали духовну й світську владу. Великі маістри, як Герман фон Зальца чи Зіґфрід фон Фойхтванген, керували не лише лицарями, а й державою з армією, податками й судами, що було рідкістю для середньовічних орденів.

У XIII–XV століттях орден пройшов шлях від агресивного завойовника до розвиненої держави. У Пруссії він створив централізовану адміністрацію з комтурами й фогтами, що управляли землями й містами. Його розквіт припав на XIV століття, коли Марієнбург став символом могутності, а торгівля з Ганзою приносила багатство. Проте поразки – Грюнвальд 1410 року й Тринадцятирічна війна 1454–1466 років – забрали Королівську Пруссію, послабивши орден. Другий Торунський мир 1466 року зробив його васалом Польщі, але Східна Пруссія зберігала автономію.

Ключова трансформація сталася в 1525 році, коли Альбрехт Гогенцоллерн, під впливом Реформації, секуляризував орден. Ідеї Мартіна Лютера – відмова від celibату, секуляризація церковного майна, богослужіння рідною мовою – знайшли відгук серед лицарів, які прагнули світського життя. У 1523 році Лютер написав листа Альбрехту, закликаючи перетворити орден на герцогство. Альбрехт прийняв лютеранство, розпустив орден і 10 квітня 1525 року в Кракові присягнув польському королю Сигізмунду I як герцог Пруський. Жоден інший католицький орден не робив такого добровільного кроку.

Польща підтримала секуляризацію, бачачи в ній спосіб послабити орден і підпорядкувати Пруссію. Васалітет був номінальним: Пруссія зберігала армію, карбувала монети (пруські талери) і мала власні закони. Польща не втручалася у внутрішні справи, а Альбрехт укріпив владу, реформувавши адміністрацію й освіту – у 1544 році він заснував Кенігсберзький університет. Лицарське дворянство стало основою пруської еліти, посиливши контроль над селянами, які залишилися в кріпацтві.

Ця трансформація відрізняла орден від інших середньовічних структур. Тамплієри зникли через гоніння, госпітальєри переїхали на Мальту, а тевтонці адаптувалися до нових умов, зберігши Пруссію як державу. У XVII столітті герцогство об'єдналося з Бранденбургом, ставши основою Пруського королівства, яке в XIX столітті очолило об'єднання Німеччини. Секуляризація показала гнучкість ордену: він уникнув знищення, як тамплієри, і заклав фундамент для майбутньої могутності Пруссії. Це явище стало прикладом, як релігійна організація може трансформуватися в світську силу, вплинувши на історію Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Велика війна (1409–1411). Вікіпедія. – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%281409%E2%80%941411%29?utm_source=chatgpt.com – Дата звернення: 10.02.2025.
2. Верховные магистры Тевтонского ордена 1190-2012 [Удо Арнольд]. – Режим доступу: <https://coollib.in/b/538715-udo-arnold-verhovnyie-magistryi-tevtonskogo-ordena-1190-2012/read> – Дата звернення: 20.02.2025.
3. Вінріх фон Кніпроде. Вікіпедія. – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BD%D1%80%D1%96%D1%85_%D1%84%D0%BE%D0%BD_%D0%9A%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5 – Дата звернення: 15.02.2025.
4. Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства. Український історичний журнал. 2010, №6 (496), с. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://history.org.ua/JournALL/journal/2010/6/journal_2010_6.pdf – Дата звернення: 10.01.2025.
5. Воины и военная техника. Тевтонский орден – Режим доступу:
https://warriors.fandom.com/ru/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD – Дата звернення: 20.02.2025.
6. Голодна війна. Вікіпедія. – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0 – Дата звернення: 10.02.2025.
7. Горбач Т. С. Польша і Тевтонський орден у XIII – XV ст.: Військово-дипломатичний аспект відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Horbach_Tymur/Polscha_i_Tevtonskyi_Orden_u_KhIII-KhV_st_viiskovo-dyplomatychnyi_aspekt_vidnosyn.pdf – Дата звернення: 16.01.2025.

8. Горбач Тимур. Inter rasem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. – Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/EIF0004281.pdf – Дата звернення: 25.01.2025.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 3, 4, 5.
10. Грюнвальдська битва 1410 року. – Режим доступу: <http://prosvit.in.ua/history/battle-of-grunwald-in-1410.html> – Дата звернення: 10.02.2025.
11. Даценко М. Позиція Галицько-Волинського князівства у відносинах із Тевтонським орденом. НТУ «ХПІ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/162868835.pdf> – Дата звернення: 10.01.2025.
12. Держава Тевтонського ордену. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%A2%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%83 – Дата звернення: 24.01.2025.
13. Держави хрестоносців. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D1%85%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%86%D1%96%D0%B2 – Дата звернення: 29.01.2025.
14. Дні українських перемог. – Режим доступу: https://svyat.kyivcity.gov.ua/news/dni-ukrainskikh-peremog?utm_source=chatgpt.com – Дата звернення: 28.02.2025.
15. Духовно-лицарські ордени. Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE->

[%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8](#) –

Дата звернення: 15.02.2025.

16. Забзалюк Дмитро Євгенович. Хрестоносний рух Середньовіччя:

політико-правовий вимір. Монографія – Режим доступу:

<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3874/1/Хрестоносний%20рух%20Забзалюк.pdf> – Дата звернення: 25.01.2025.

17. Замки, Штауфен, Батий. Тевтонський орден в Трансільванії.

[Електронний ресурс]:

<https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2021/02/28/%d0%b7%d0%b0%d0%bc%d0%ba%d0%b8-%d1%88%d1%82%d0%b0%d1%83%d1%84%d0%b5%d0%bd-%d0%b1%d0%b0%d1%82%d0%b8%d0%b9-%d1%82%d0%b5%d0%b2%d1%82%d0%be%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%b5/> – Дата

звернення: 17.01.2025.

18. Золотая булла Фридриха II. Римини. март 1226. – Режим доступу:

<https://bigbeast-kd.livejournal.com/97655.html> – Дата звернення: 25.01.2025.

19. Ігнатов Тарас. “Найтемніший” період в історії Королівства Русі: що нам відомо про правління князів Андрія та Лева [Електронний ресурс]. –

Режим доступу:

https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2021/08/08/najnemnishyj_period_v_istoriji_korolivstva_rusi/ – Дата звернення: 17.01.2025.

20. Ідзьо Віктор. Руське Королівство та Тевтонський Орден: політичні,

економічні та релігійні взаємовідносини у XIII – XIV століттях. Івано-

Франківськ «СІМІК», 2020р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://s.siteapi.org/2761d2619889a45.ua/docs/n2ftfn7v068go4c0gk44cs8o0g8w8o> – Дата звернення: 10.01.2025.

21. Котляр М. Ф. Тевтонський орден. Енциклопедія історії України

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://www.history.org.ua/?termin=Tevtonskyj_orden – Дата звернення: 17.01.2025.
22. Котляр М. Ф. Тевтонський орден. Енциклопедія історії України. Т.10 – Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_istorii_Ukrainy_T_10_T_Ya.pdf – Дата звернення: 25.01.2025.
23. Кревська унія 1385. Енциклопедичний словник. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Krevska_Uniya_1385 – Дата звернення: 15.02.2025.
24. Лук'янюк Володимир. Тевтонський орден. Цей день в історії. – Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/h/0206P/> – Дата звернення: 12.02.2025.
25. Мицавка Ю. Причини Кревської унії 1385 р. в інтерпретаціях представників краківської історичної школи – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58020/1/Rozwoj_Oktober_2022_zbirnyk.pdf – Дата звернення: 29.01.2025.
26. Модест Чорний. Галицькі землі у контексті східної політики Тевтонського ордену та антиосманських хрестових походів XV ст. Єлисавет. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Історичні науки, 2012, вип.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/106aa18c-4a5e-4d2b-9bbc-6cae5cf9d410/content> – Дата звернення: 10.01.2025.
27. Орлик В. М. До питання торгівельних зв'язків волинських земель з містами держави Тевтонського ордену в Пруссії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/dfabf50a-e4da-48dc-9865-80af08daad5a/content> – Дата звернення: 12.01.2025.

28. Орлик В. М. Нумізматичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену у Пруссії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка ISSN 1728-3817 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Orlyk_Vasyl/Numizmatychni_svidchennia_torhov elnykh_ta_viiskovykh_zviazkiv_ruskykh_zemel_Velykoho_kniazivstva_Lyt.p df – Дата звернення: 10.01.2025.
29. Перший Торунський мир. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9_%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80 – Дата звернення: 10.02.2025.
30. Петрик Олександр. Тевтонський орден. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=h1sae1F52Uc> – Дата звернення: 18.01.2025.
31. Подалаяк Наталія. Протистояння Ганзи зростанню торгової конкуренції в XV ст.: перші ознаки кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a0fdd37e-db8f-49ab-834b-861745b31e46/content> – Дата звернення: 12.01.2025.
32. Польсько-тевтонська війна (1519–1521). Вікіпедія. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Польсько-тевтонська_війна_\(1519–1521\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Польсько-тевтонська_війна_(1519–1521)) – Дата звернення: 12.02.2025.
33. Прусский крестовый поход. Википедия. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4 – Дата звернення: 20.02.2025.
34. Санніков С. В. Популярна історія християнства. Лицарські ордени. Госпітальєри й тевтонці. – Київ. Товариство «Знання», 1999. – с. 201.

35. Тевтонський орден. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD – Дата звернення: 10.01.2025.
36. Тевтонський орден. Перша столиця в Пруссії – Режим доступу: <https://bberez.livejournal.com/141604.html> – Дата звернення: 25.01.2025.
37. Тевтонський Орден. Короткий історичний нарис. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmistb/zmistb39> – Дата звернення: 18.01.2025.
38. Тевтонський орден проти ісламського світу. Частина перша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://islam.in.ua/ua/istoriya/tevtonskyy-orden-proty-islamskogo-svitu-chastyna-persha> – Дата звернення: 12.01.2025.
39. Тевтонський орден проти ісламського світу. Частина друга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://islam.in.ua/ua/istoriya/tevtonskyy-orden-proty-islamskogo-svitu-chastyna-druga> – Дата звернення: 10.01.2025.
40. Тридцятилітня війна. Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%86%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0 – Дата звернення: 10.02.2025.
41. Урбан Вільям. Тевтонський орден. – Режим доступу: http://loveread.ec/read_book.php?id=75827&p=83 – Дата звернення: 28.02.2025.
42. Хрестоносці. Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хрестоносці?utm_source=chatgpt.com – Дата звернення: 10.01.2025.
43. Енциклопедический словарь, Брокгауз Ф.А., Ефрон И. А. Тевтонский орден. – Режим доступу: <https://rus-brokgauz->

<efron.slovaronline.com/120328-TParser>: error parsing URL – Дата звернення: 28.02.2025.

44. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К.: Критика, 2006. – 584 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0008715
45. Ян Длугош. Грюнвальдська битва. – Режим доступу: <https://readli.net/chitat-online/?b=1240937&pg=1> – Дата звернення: 20.02.2025.
46. Dane Munro. The Teutonic Order [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/9395180/The_Teutonic_Order – Дата звернення: 24.01.2025.
47. Gregory Leighton. The Teutonic Order and the Origins of its State as an Example of a Crusading Landscape in Fourteenth-Century Prussia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/36177373/The_Teutonic_Order_and_the_Origins_of_its_State_as_an_Example_of_a_Crusading_Landscape_in_Fourteenth_Century_Prussia – Дата звернення: 24.01.2025.
48. Teutonic Order. From Wikipedia, the free encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Teutonic_Order – Дата звернення: 24.01.2025.
49. The Internet Medieval Sourcebook. The Crusades. – Режим доступу: <https://tile.loc.gov/storage-services/public/gdcmassbookdig/crusades00coxg/crusades00coxg.pdf> – Дата звернення: 24.01.2025.
50. Xiao Hongde, Trieu Thi My. Study on the Secularization of the Teutonic Knights' State [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/377684144_Study_on_the_Secularization_of_the_Teutonic_Knights'_State – Дата звернення: 24.01.2025.